

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ANADOLU'YA
GENEL BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METİN BALCI

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. REMZİ KUZUOĞLU**

AKSARAY-2020

**T.C
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ANADOLU'YA
GENEL BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METİN BALCI

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. REMZİ KUZUOĞLU**

AKSARAY-2020

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Metin

Soyadı : Balcı

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadoluya Genel Bir Bakış

İngilizce Adı: An Overview of Anatolia in the Age of Assyrian Trade Colonies

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar

Adı Soyadı:

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Metin BALCI tarafından hazırlanan “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’ya Genel Bir Bakış ” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Doç.Dr.Remzi KUZUOĞLU)

(Tarih, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç.Dr. Suzan Akkuş MUTLU)

(Tarih, Nevşehir Hacıbektaşveli Üniversitesi)

.....

Üye: (Dr.Öğr. Üyesi Deniz İrfan YAMAN)

(Arkeoloji, Aksaray Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 24/ 06/ 2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Metin BALCI

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasında, üzerinde yaşadığımız coğrafyada gelişmiş medeniyetlerin yaşamış olduğunun bilincinde olmadan hayatımızı devam ettirdiğimizi ve yapılacak araştırmalarla geçmişe ışık tutacak çok değerli bilgilere ulaşabileceğimizi daha iyi kavramış bulunmaktayım. Bundan sonraki meslek hayatımda tarihi olayların aydınlatılmasına yönelik çalışma ve incelemelerime her zaman bilimsel metotlarla yaklaşmaya ve alternatif ve daha başarılı sonuçlar üretecek yöntemler geliştirmeye çalışacağım. Bu kazanımlarımın verdiği huzur ve mutluluk ile çalışmamı tamamlamış bulunmaktayım.

Çalışmanın tamamlanma sürecinde, sakın bir çalışma ortamı sunulmasına yönelik her türlü desteğini sağlayan aile bireylerime, yine bilgi ve tecrübesiyle çalışmamın her döneminde desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Remzi Kuzuoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Metin BALCI

AKSARAY-2020

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ANADOLU'YA
GENEL BİR BAKIŞ

(Yüksek Lisans)

Metin Balcı, Aksaray 2020

ÖZET

Medeniyet tarihinin incelenmesinde şüphesiz en temel ve güvenilir kaynak yazılı belgeler ve tarihi araştırmalarıdır. Ülkemiz coğrafyası olan Anadolu tarihinin ve geçmişte bu gölgede yaşayan toplumların incelenmesi, yüzyılın başlarında Batılı bilim adamları başlatılmış, daha sonra Türk bilim adamları tarafından da devam ettirilmiştir. İçinde barındırdığı gizemleri gün geçtikçe çözülmeye başlanan Sumerce, Akadça, Babilce, Asurca ve Hititçe dilleriyle yazılmış onbinlerce kaynaktan, ilk uygarlıkların ortaya çıktığı Mezopotamya, Anadolu ve komşu bölgelerdeki kavimlerin, yapısı, ekonomisi ve sosyo-kültürel hayatı ile ilgili çok önemli bilgiler öğrenilmeye başlanmıştır.

Bugünkü Kayseri şehri sınırları içerisinde yer alan “Kültepe” de bu tarihi araştırmaların yapıldığı en önemli arkeolojik bölgelerinden birisi durumundadır. Bahse konu dönemde Mezopotamya-Asur üzerinden Anadolu’ya doğru olan ticaret yolu üzerindeki en büyük pazar merkezlerinden biri olduğu anlaşılan Kültepe’de gün yüzüne çıkarılan “Çivi Yazı” tabletler sayesinde tarihe ışık tutulmaya başlanmıştır. Elde edilen belgelerden, dönemin uygarlıklarının ne derece gelişmiş ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu sayede, günümüzde önemi ortada olan uluslararası ticaretin, 4000 yıl önce başarıyla nasıl uygulandığı ve medeniyetler arası ilişkilerin gelişim sürecinin değerlendirilmesi imkânına kavuşmuş bulunmaktayız.

Bu kapsamda yapılan çalışmada, Kültepe arkeoloji bölgesinde bulunan çivi yazı tabletler ışığında Anadolu’nun durumu incelenmiştir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çivi yazı tabletlerin içeriklerine göre, Asur ticaret koridoru, bölgedeki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapı incelenmiş, ikinci bölümde ise, bölgenin ticaret merkezleri durumundaki en önemli yerleşim alanları değerlendirilmiştir.

Bilim Kodu: 110802

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Anadolu, Çivi Yazı, Kültepe.

Sayfa Adedi: 79

Danışman : Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

An Overview of Anatolia in the Age of Assyrian Trade Colonies
(M.A. Thesis)

Metin Balcı, Aksaray 2020

ABSTRACT

Undoubtedly, the most basic and reliable source in the history of civilization is the written documents and historical research. The study of the history of Anatolia, which is the geography of our country and the societies living in this shade in the past, started the Western scientists in the beginning of the century and then continued by Turkish scientists. From the thousands of sources written in the Sumerian, Akkadian, Babylonian, Assyrian and Hittite languages, which began to unravel, the mysteries in which it was born, began to learn very important information about the structure, economy and socio-cultural life of the tribes in Mesopotamia, Anatolia and neighboring regions where the first high civilizations were born.

“Kültepe” is one of the most important archaeological sites of these historical researches located in the city of Kayseri. In the said period, the history of Mesopotamia through Assyria was one of the largest market centers on the trade route to Anatolia learned by cuneiform tablets have been shed by light in Kültepe. From the obtained documents, it has been understood how advanced civilizations of the period have developed economic and socio-cultural structure. In this way, we have gained the opportunity to evaluate how the international trade, which is important nowadays, successfully applied it 4000 years ago and the development process of relations between civilizations.

In this study, The status of Anatolia in the light of cuneiform tablets in the archaeological region of Kültepe. The study consists of two parts. In the first chapter, according to the content of cuneiform tablets, Assyrian trade corridor, political, economic and socio-cultural structure in the region examined, In the second section, the most important settlement areas in the commercial centers of the region were evaluated.

Science Code : 110802

Key Words : Ancient Ages, Central Anatolia, Kültepe, Political Situation.

Page Number : 79

Supervisor : Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	iv
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	v
JÜRİ ONAY SAYFASI	vii
TEŞEKKÜR	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	x
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	6
ANADOLU’NUN SİYASİ VE EKONOMİK DURUMU	6
1.1. Anadolu’daki Siyasi Durum	12
1.2. Anadolu’daki Ekonomik Durum.....	27
1.3. Anadolu Ticaretinin Kaynağı “Asur” Şehri.....	31
1.4. Ticareti Yapılan Ürünler	35
II. BÖLÜM	41
ANADOLU’NUN SOSYAL DURUMU	41
2.1. Hukuk Sistemi ve Aile Yapısı.....	43
2.2. Dini Hayat.....	45
2.3. Ekonomi.....	47
2.3.1. Ticareti Yapılan Ürünler	51
2.3.1.1. Kumaşlar	52
2.3.1.2. Yün.....	53
2.3.1.3. Değerli Madenler.....	54

2.4. Ticaret Bölgesinde Yaşayan Toplamlar.....	56
2.4.1. Eblahlılar	60
2.4.2. Amurrulular	61
2.4.3. Hurriler	62
2.4.4. Akadlılar.....	63
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	70
EKLER.....	78
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	82

GİRİŞ

M.Ö. 3. binden itibaren Mezopotamya kavimleri bazı bilgileri çivi yazılı kil tabletlere kaydetmişlerdir (Resim 1). Çivi yazılarının çözümlenmesi ve içerdikleri bilgiler öğrenilmeye başlanana kadar İlkçağ Tarihi'ne ilişkin bilgiler kutsal kitap Tevrat'tan ve Herodot Tarihi gibi tarihçilerin anlatılanlarından çıkarılmaya çalışılıyordu. Mezopotamya ve Anadolu'da yaşamış medeniyetler hakkında bilgisi olmayan Batı dünyasında, bilinen tarihi bilgilerin kaynağının antik Yunan coğrafyasında bulunduğu kabul edilmekteydi. 19. yüzyılın sonlarında bu fikrin doğru olmadığı, bu kültüre ait pek çok değer kökeninin Mezopotamya'da aranması gerektiği anlaşılmıştır. Öyle ki, Asur araştırmacısı J. Bottéro, *“Helenistler arasında en tutucular bile, açıkça söylemeseler de, Eski Yunan'ın hem kültür hem de başka alanlarda Doğu'dan ne derece etkilendiğini bugün artık inkâr edemiyorlar”* şeklinde açıklama yapmıştır.¹

Çorum-Alacahöyük ve Tokat-Horoztepe gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan sanatsal değeri yüksek altın, gümüş ve bronzdan yapılmış buluntular, M.Ö. 3. binlerde Anadolu coğrafyasında gelişmiş medeniyetlerin varlığına işaret etmektedir. Akad İmparatorluğu'ndan (M.Ö. 2350-2170) başlamak üzere, M.Ö. 7. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde Mezopotamya halkları Anadolu için “Hatti Ülkesi” tabirini kullanmışlardır. Bu nedenle bahse konu medeniyetlerin sahiplerinin Anadolu'nun yerli halkı olan Hattiler'in olduğu kabul edilmektedir. “Hatti” kelimesi Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Kültepe tabletlerinde “Hatti” şeklinde geçmektedir. Yine bu kökten gelen Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa'ya, “Hattuş” biçiminde birçok yerde rastlanmaktadır.² Hitit belgelerinde ise Anadolu'nun “Hatti ülkesi” olarak ifade edildiği görülmektedir. Hint-Avrupalı kavimlerin en eski üyesi olan Hititler'in, aksi tezler bulunsa da, Anadolu'nun yerli halkı olmadıkları, M.Ö. 2 binyılın başlarında Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir. Hititler'in Anadolu'nun batısı ve güneyine yerleşen

¹ Jean Bottéro, **Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar**, (Çev. M. Emin Özcan ve Ayten Er), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 32-35

² Khaled Nashef, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes IV**, Wiesbaden 1991, s. 57-58.

Luwiler'in ve dilleriyle ilgili çok az bilgi sahibi olduğumuz Palalar'ın kökenleri hakkında yeterli kanıtlar bulunamamıştır. Hititler'in uzun süre beraber yaşadıkları Hattiler'den çok etkilenmişler ve kendilerini “*Hatti ülkesinin insanları / oğulları*” olarak ifade ederken, Hitit kralları da “*Hatti ülkesi kralı*” unvanını kullanmayı tercih etmişlerdir. Yapısal olarak Türkçe'ye benzeyen dil yapısı bulunan Hattiler hakkında bilgi verecek yeterli yazılı belgelere de ulaşamamıştır. Hattiler ve Hatticeyle ilgili bilgilerin kaynağı Boğazköy-Hattuşa ve Ortaköy-Şapinuwa'da ele geçmiş Hattice ya da Hattice-Hititçe olarak iki dilde yazılmış metinlerdir. Kaynakların az olması sebebiyle Hattice ve Hatti kültürü daha çok Hititoloji bilimi içerisinde araştırılmıştır. Açıkçası Hattiler konusu Eski Anadolu tarihinin daha iyi aydınlatılması hususunda son derece önemlidir.³

Anadolu'nun prehistorik devirlerinde etkili olmuş diğer bir topluluk da Hurriler'dir. Hurriler'in kökenleriyle ilgili de yeterli kayıt bulunamamıştır. Anavatanları olan Transkafkasya'dan M.Ö. 3 bin civarında güneye göç ettikleri tahmin edilmektedir. Hurriler'in başta Hititler olarak, çevresindeki kavimler üzerinde çok büyük kültürel etkilerinin olduğu değerlendirilmiştir. M.Ö. 13. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'da Hurri etkileri oldukça artmış, buna bağlı olarak da Orta Hitit dönemine gelindiğinde Hitit kral ve kraliçelerinin Hurrice isimler almaya başladığı, edebi eserlerin Hurrice'den Hititçe'ye tercüme edildiği görülmektedir.⁴

Tevrat'ta “Horiler” olarak bahsedilen (Tekvin 14, 36) Hurrilerden Sumerce, Akadça ve Hititçe çivi yazılı belgelerde söz edilse de bu kaynakların haricinde, kendilerinden günümüze ulaşan belgelerde yeterli ve açık bilgilerin bulunmaması sebebiyle Hurrilerin tarihi ve sosyo-kültürel yapısı tam olarak bilinmemekte ancak

³ Cahit Günbattı, **Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2012, s. 28.

⁴ Klaas R. Veenhof, “Trade and Politics in Ancient Asur. Balancing of Public, Colonial and Entrepreneurial Interest”, (Ed. C. Zaccagnini), **Mercante E Politica Nel Mond Antico**, (Saggi di storia antica 21), Roma 2003, ss. 69-118, s. 98; Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu I**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 86.

zaman içerisinde Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da geniş bir coğrafyaya yayıldıkları anlaşılmaktadır.⁵

Mezopotamya’da M.Ö. 2 binyılın başlarında kurulan son Sumer devleti III. Ur’un yıkılması sonucu bağımsızlığını kazanan Asur’da büyük bir refah dönemi yaşanmıştır. Irak’ın kuzeyinde, bugünkü Musul’un yaklaşık 90 km. güneyinde ve Dicle Nehri’nin kıyısında kurulan Asur şehri, jeopolitik konumu ve bilhassa Eski Asur hanedanının meşhur kralı İlişuma’nın imar faaliyetleri, vergi indirimleri, çevre ülke tüccarlarının Asur’a çekilmesi için tekellerin kaldırılması gibi ekonomik faaliyetler sayesinde kısa sürede krallıklar arası bölgesel ticaretin merkezine yerleşmiştir. Gelişen ekonomi nedeniyle büyük sermayedarlar, Asur’da üretilen ya da pazarlanmak için Asur’a getirilen bazı malları, hammadde kaynakları bakımından fakir durumdaki Mezopotamya’ya ihraç etmek, ve bu coğrafyadan ihtiyaç duyulan malları da Asur’a ithal etmek amacıyla yoğun ticari faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu ticari faaliyetlerde, doğal kaynakların zenginliği ve dönem itibarıyla siyasi ve ekonomik amaçlarla yabancı tüccarlara sağlanan imkânlar Anadolu’nun önemli bir bölge olmasını sağlamıştır.⁶

Mezopotamya ve İran coğrafyasının, Suriye’nin Kuzeyi üzerinden Anadolu’ya açılan kapısı durumundaki antik Asur kentinin stratejik bir konumu bulunmaktaydı. Şehrin bu öneminin farkında olan Eski Asur şehir devleti yöneticileri, Asur’u bir ticaret merkezine dönüştürmek için bazı girişimlerde bulunmuş ve çevre bölgelerdeki tüccarları kendi ülkelerine getirmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan Asur yöneticileri, ticaret için cazibe merkezi olan Anadolu’ya başka ülkelerin tüccarlarını sokmamaya çalışmamaktaydı. Bu maksatla alınan bazı önlemlerle, Anadolu kentlerinde gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde büyük ölçüde tekelleşme sağlamışlardı. Bu bağlamda, Kültepe’de ortaya çıkarılan çivi yazı metinlerde bu ticari alış-veriş en çok konu olan kalay ve kumaş gibi temel malların ticaretinde, çevre ülkelerin tüccarlarından çok az sayıda bahsedildiği görülmüştür. Öte yandan, bazı belgelerden, Asurlu tüccarların muhtemelen Ege’den Batı Anadolu’ya yakın bazı mühim ticari

⁵ Günbattı, **age**, 2012, s.29.

⁶ Günbattı, **age**, 2012, s. 30.

merkeze gelen ‘yabancı’ tüccarlarla da iktisadi ilişkiler kurdukları ve altın veya gümüş karşılığında bu tüccarlara bakır ve kalay sattıkları belirlenmiştir.⁷

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nın (ATKÇ) Anadolu’nun tarihi geçmişinde farklı ve özel bir konumu vardır.⁸ Kayseri yakınlarındaki Kültepe-Kaniş Kārum’da ortaya çıkarılan II ve Ib tabakaları ATKÇ olarak ifade edilen dönemi temsil etmektedir. Asurlu tüccarların M.Ö. 2000 yılı başlarından itibaren Anadolu’ya gelerek ticari faaliyetler gerçekleştirmeleri sayesinde Anadolu yazı ile tanışmış ve tarihte daha etkin rol almaya başlamıştır.⁹

Son dönemlerde yoğun araştırmalara konu olan Orta Anadolu arkeolojisi ile ilgili yazılı kayıtlar, M.Ö. 1974-1719 yılları arasına tarihlendirilen ve yaklaşık 250 yıl süren ATKÇ’na işaret etmektedir. Söz konusu tarihi metinler, bilhassa Kayseri yakınlarındaki Kültepe olmak üzere Boğazköy, Alishar, Acemhöyük, Kaman Kalehöyük ve Kayalıpınar’da ortaya çıkartılmıştır. Bölgede ortaya çıkarılan arkeolojik eserler ve özellikle de “Çivi Yazı Tabletler” sayesinde, M.Ö. II. Binyıl’ın başlarındaki Anadolu şehir devletleri ile Mezopotamya krallıkları arasında yapılan uluslararası ticari faaliyetler daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır. Kapsamlı içerikleriyle Anadolu ve Asur toplumlarının, ekonomik hayatları ve sosyo-kültürel yapısı hakkında çok önemli ve değerli bilgiler elde edilmiş olan bu kayıtlar, tarihe ışık tutma çalışmaları kapsamında önemli kaynaklar niteliğindedir.¹⁰

Eski Asurca metinler zaman zaman çok ayrıntılı olarak, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceki coğrafyaya ait önemli bilgiler içermektedir. Her ne kadar metinlerden elde edilen bu bilgilerden bölgenin tüm tarihi yapısı öğrenilemese de, Orta Anadolu içinde tespit edilen bazı yerleşim yeri ile bunların siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısının değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Belgeler, M.Ö. 2000

⁷ Hakan Erol, “Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 38 (2015), s. (425-443), s. 425.

⁸ L. Lawrence Orlin, **Assyrian Colonies in Cappadocia**, Paris 1970, s. 227.

⁹ Hasan Ali Şahin, “Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)”, **Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi**, Kayseri 2004, s. 11.

¹⁰ Şahin, **age**, 2004, s. 12

yılının başlarında Asur ile ticaret halindeki Hurama, Luhuzattiya ve Mama gibi çok sayıda krallığın, sayısız Asur kolonisinin bu ana ticaret yolu üzerinde ve çevresinde kurulduğunu işaret etmeleri bakımından da son derece önemlidir.

Bu kapsamda, yapılan bu çalışma ile Kültepe’de bulunan çivi yazı tabletler ışığında Anadolu’daki uygarlıkların durumunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çivi yazı tabletlerin verdiği bilgiler ışığında Anadolu’daki siyasi ve ekonomik durum değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise yine yazılı belgelere göre sosyo-kültürel yapı farklı yönleriyle ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

ANADOLU’NUN SİYASİ VE EKONOMİK DURUMU

Kayseri şehrinin kuzey-doğusunda bulunan “Kültepe” tarihi kayıtlarda “Kaneş” olarak geçmektedir. Bu çağlar ötesi yerleşim yeri erken çağlarda bölgedeki ovanın başkenti niteliğini taşımaktadır.¹¹

İç Anadolu’nun en büyük höyüklerinden biri olan bu eski yerleşim, toprak renginin kül rengi olması sebebiyle ismini Kültepe olarak almıştır. Şekil olarak daireye yakın bir biçimi bulunmaktadır. Kayseri ili, Karahöyük köyü sınırları içinde kalan Kültepe; arkeolojik olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Höyük kısmı; 21 metre yüksekliğindedir. Ebatları ise 550 x 500 m. ölçülerinde olan höyük, Anadolu’nun en büyük höyüklerinden biri durumundadır. Aşağı Şehir ise 2 km. çapındadır. Bu alan aynı zamanda yerli halkla birlikte Asurlu tüccarların ikamet ettiği, yani Kaneş kârum bölgesinin de bulunduğu yerdir.¹²

Kültepe Geç Hitit döneminde, Kayseri ve çevresine egemen olan Tabal Krallığı’na bağlı küçük krallıklardan birisinin merkezi durumundadır. Asur Kralı III. Salmanassar M.Ö. 837 yılında Anadolu üzerine bir sefer düzenlemiştir. Salmanassar bu savaşta 24 Tabal krallığından oluşan askeri gücü mağlup etmiş ve kralları haraca bağlamıştır.¹³ Kayseri ve çevresinde bu zaman dilimine ait Luwice yazılmış çok sayıda yazıt tespit edilmiş olup bu yazıtlar söz konusu dönem için son derece önemli bilgiler içermektedir.¹⁴

¹¹Tahsin Özgüç, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948**, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara, s.8 vd.

¹²Tahsin Özgüç, **Kültepe, Kaniş/Neša**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.8.

¹³ Daniel David Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia 1-2**, Miscellaneous Publications, New York 1927, s.579.

¹⁴David Hawkins, **Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I/2**, New York, 2000, s.425 vd.

Kültepe’de ortaya çıkarılan ve Asurlu tüccarların yerleşim alanı olduğu düşünülen karum bölgesinin uzunluğu 1000 m. ve genişliği ise 700 m. civarındadır. Şehrin ovoidan yüksekliği ise 2 - 2.5 m.’dir.¹⁵ Bölgede yapılan kazılardan elde edilen sonuçlara göre birinci şehirden çok daha sonra kurulmuş olan Kültepe yerleşim alanı 350 yıl kadar yaşadıktan sonra bir daha yerleşim görmemiştir. Roma İmparatorluğu döneminde ise bu bölgenin nekropol (mezarlık) olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.¹⁶

Kültepe-Kaneş, arkeolojik kazılarda elde edilen ve dünyanın farklı müzelerinde sergilenen “çivi yazılı tabletler” nedeniyle 1881’den itibaren birçok ünlü arkeolog, asiriyolog ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. Höyükteki ilk kazıyı 1893/1894 yıllarında Fransız bilgin F. Chantre¹⁷ yapmıştır. Ardından H.Winckler tarafından büyük sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, çalışmalarından elde ettiği değersiz buluntuları da yayınlamayı tercih etmemiştir.¹⁸

Aynı dönemde bölgede çalışan H. Grothe ise farklı katmanlara ait önemli bulgular elde etmiştir. Bu buluntular J. Curtius tarafından yayınlanmıştır.¹⁹ 1925 tarihinde ise Çek bilgin B. Hrozny Kültepe’de daha önce yapılanlardan daha uzun süreli çalışmalar yürütmüştür. Fakat bu araştırmacının çalışmaları da Hitit devleti çağına ait olmuş daha eski tarihlere ait kalıntılara rastlanmamıştır. Bölgede yaşayan bir köylünün tarifleri ve açıklamaları üzerine Asurluların yaşadığı ticaret alanı olan karum’u da ilk keşfeden bu bilgin olmuştur.²⁰

Tepe’de 1893 - 1925 yılları arasında yabancı bilim adamları tarafından dört kazı gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi 1893 ve 1894’te E. Chantre tarafından yapılmıştır. 1906’da H. Winckler bölgede sekiz gün çalışmış; aynı yıl H. Grothe

¹⁵ K. Bittel, “Hethiter und Proto Hattier”, *Historia* I, 1950, s.277; Özgüç, **Kültepe – Kanisch. Mittelpunkt der asyrischen Handelskolonien in Anatolien**, 1961, s.45.

¹⁶ Özgüç, **Belleten** XVII, s.251.

¹⁷ F. Chantre, **Mision en Cappadoce**, Paris, 1898, s.71.

¹⁸ Özgüç, **a.g.e.**, 1948, s.6.

¹⁹ Grothe, H., **Meine Vorderasienexpedition** I, 1911, s.280-282; Grothe, H., **Meine Vorderasienexpedition** II, 1911, s.275-289.

²⁰ Özgüç, **a.g.e.**, 1948, s.13.

Kültepe'ye gelmiş ve höyüğün ortasında ve doğusunda iki çukur açarak incelemeler yapmıştır.²¹

Bu kazılar tamamen tablet bulmak amacıyla yapılan kazılar niteliğinde olmuştur. Bunun nedeni köylülerden satın alınarak yurt dışına kaçırılan ve “Kapadokya Tabletleri” olarak bilinen tabletlerin Karahöyük/Kültepe’de bulunmasıydı. Maalesef, köylülerin tarlalarında kullanmak için eteklerinden toprak çekilerek zarar verilen Höyük, bilimsel yöntemlerden uzak bu çalışmaların her birinden zarar görmüştür. Bu üç girişimde de tablet ele geçmemiştir. Dördüncü kazıyı 1925 yılında Hitit çivi yazısını çözen Çek bilim adamı B. Hrozny yapmıştır. Uzun süren kazı sonucu, mimari kalıntıları da zarar vererek tablet aramış ancak bu hedefine ulaşamamıştır. Hrozny kazının sonlarına doğru, bölge sakinlerinden gelen ihbarla, peşinde olduğu tabletlerin Tepe’nin eteklerindeki tarlalarda olduğunu öğrenmiş ve bu bölgede kazıya başlamış ve kısa süre içinde bin kadar tablet ortaya çıkarmıştır. Böylece, tabletlerde “Kaneş kārūm” olarak ifade edilen ve Asurlu tüccarların yaşadıkları Aşağı Şehir’de keşfedilmiştir. Kültepe’de kazılara uzun bir süre ara verilmiş ve 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç yeniden başlamıştır. Türk Tarih Kurumu adına başlatılan kazılar aynı zamanda ilk bilimsel arkeolojik çalışmalardır. Tahsin Özgüç başkanlığında yürütülen çalışmalar 2005’e kadar aralıksız sürmüş, vefatının ardından ise kazı çalışmalarını Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu devralmıştır. Bu kadim yerleşmedeki kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir.²²

Kültepe’de 1925’ten 1948 yılına kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. 1948 yılında ise Türk Tarih Kurumu adına T. Özgüç başkanlığından başlatılan kazılar ise 1952 yılı hariç olmak üzere her yıl düzenli olarak sürdürülmüştür. 1950 tarihinden itibaren höyükte yapılan kazı çalışmaları, Kültepe’nin Erken Tunç Çağı’nda önemli bir ticaret ve yaşam merkezi olduğunu göstermektedir.²³

²¹Özgüç, **a.g.e.**, 1948, s.25.

²²Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.32.

²³Özgeç, **a.g.e.**, 1961, s.46.

T. Özgüç başkanlığında yapılan kazılarda Kültepe’de dört tabakanın varlığı tespit edilmiştir.²⁴ Asurlu tüccarların oturduğu II. tabaka M.Ö. 1835 tarihinde, tam olarak kim olduğu bilinmeyen bir “düşman” tarafından yapılan baskınla yakılmış ve yıkılmıştır. Asurlu tüccarların çivi yazılı arşiv belgeleri dâhil her şeylerini bırakarak kaçmaları, yapılan bu baskının çok ani ve hızlı şekilde gerçekleştiği şeklinde değerlendirmelere yol açmıştır. Höyükte aynı döneme ait olduğu düşünülen yapıların da tahrip edildiği belirlenmiştir. Kanis karum’u terk eden tüccarların iki veya üç yıl sonra tekrar döndüğü ve I. tabakanın geç dönemi olan “Ib tabakası” döneminde tekrar aynı yerlere yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bölgede yaşayan insanların Ib tabakası dönemine denk gelen zaman diliminden ne kadar sonra bölgeyi terk ettikleri ise tam olarak bilinmemektedir. Ia tabakasında ise Eski Hitit dönemine ait bazı önemsiz buluntular tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde Tepe’de Erken Tunç, ATKÇ Hitit, Helenistik ve Roma devirlerine ait 18 yapı katı belirlenmiştir.²⁵

Kültepe’nin son olarak Roma devrinde yeniden iskân edildiği ve Mazaka krallığına bağlı küçük bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Osmanlı Dönemi’ne geldiğinde ise kârum olarak bilinen alanın üzerinde yerleşmiş bir köy olarak Karahöyük köyü kayıtlara geçmiştir. Kazıların yeniden başlamasıyla boşaltılan köy sakinleri Kayseri iline yerleştirilmiştir. Kültepe’nin, Milli Kütüphane kayıtlarına göre, adını günümüzden yaklaşık üç asır öncesine kadar koruduğu görülmektedir. Kayıtlar, Kültepe olarak bilenen bu yerleşimin yaklaşık üç yüzyıl Karye-i Kınış olarak anıldığını göstermektedir. Kültepe bölgesinde yapılan kazılarda Kaneş krallığı’nın saray ve tapınakları; Aşağı Şehir bölgesinde yer alan kârum alanında da yerel halk ve Asurlu tüccarlara ait ev ve iş yerleri açığa çıkarılmıştır. Kârum alanında gün yüzüne çıkarılan bitişik olarak inşa edilen dikdörtgen yapılı evler; yassı ve iri taşlarla sınırlandırılmış, dar sokaklar; altından geçen atık suların geçtiği döşenmiş kaldırım taşları dönemin şehircilik anlayışının ne kadar gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶

²⁴Özgüç, **a.g.m.**, 1953, s. 12.

²⁵Özgüç, **a.g.e.**, 1948, s.12.

²⁶Özgüç, **a.g.e.** , 1948, s.1, 51.

Kültepe’de ortaya çıkarılan tabletlerin çözümlenmesi ve yayınlanmasıyla birlikte, Eski Anadolu tarihinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak tanımlanan dönem boyunca, Mezopotamya ve Anadolu toprakları arasında yoğun bir ticaret ilişkisinin yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Anadolu’ya ticaret yapmak amacıyla gelen tüccarların yaklaşık 40 ayrı şehirde “karum” ve “wabartum” adlarıyla anılan ticaret merkezleri, bir başka ifadeyle “koloni” kurdukları anlaşılmıştır.²⁷

Kārum’da ortaya çıkarılan buluntular, Anadolu’da başka bir arkeolojik merkezde rastlanmayan zenginliktedir. Sanatsal açıdan da bu buluntuların oldukça değerli eserler olduğu görülmektedir. Kazılarda ayrıca, kıymetli madenler ve taşlar kullanılarak yapılan takılar, çeşitli eşyalar, heykelcikler, silindirik ve damga şeklindeki mühürler bulunmuştur. Yine kazılarda elde edilen farklı formlarda parlak kırmızımsı ve kahverengimsi testiler (gaga ağızlı), meyvelikler, vazolar ve dini törenlerde tanrılara içki sunumunda kullanıldığı düşünülen ritonlar (hayvan şekilli kap) Eski Önasya keramik sanatının nadide örneklerini oluşturmaktadır. Asurlu tüccarlar çivi yazılı belgelerin ele geçtiği II. tabakada buraya yerleşmişlerdir. Bu tabaka ani bir baskınla yakılıp yıkılmış, bilinmeyen bir düşmanın yaptığı bu tahribatla da sona ermiştir.

Kültepe’de peş peşe ele geçen *līmu* (vergi memurları olduğu bilinen devlet memurlarının künyelerini içeren belgeler) listelerinin ışığında, Kültepe’nin kronolojisi büyük oranda bilinmektedir. ATKÇ’nın sonlarına tarihlendirilen bir *līmu*’dan Anadolu’daki Asur ticaret kolonilerinin varlığının M.Ö. 1928-1719 yılları arasında yaklaşık 200 yıl sürdüğü öğrenilmiştir. Asurlu tüccarların II. tabaka olarak adlandırılan dönemde yaklaşık 90 yıl, koloni devrinin geç safhasına denk gelen Ib döneminde ise yaklaşık 110 yıl yaşamış oldukları düşünülmektedir.²⁸

Her iki tabakada da Kaneş kārūm’unda yaşayan Asurlu ve yerlilere ait Eski Asur lehçesiyle yazılmış yaklaşık 23.500 tablet ortaya çıkartılmıştır. Bunlardan 4500

²⁷ Cahit Günbattı, **Harsamna Kralı Hurmeli’ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.1-2.

²⁸ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.37.

kadarı yurt dışındaki çeşitli müzelerde muhafaza edilmektedir.²⁹ Kaneş kārumu'ndaki henüz kazılmamış alanların büyüklüğü göz önüne alındığında, birçok belgenin halen gün yüzüne çıkmadığı düşünülmektedir. Tabletlerin içeriklerinden Asurlular kadar profesyonel olmadıkları tespit edilen yerlilerin arşivlerinde bulunan tablet sayısının Asurlulara oranla çok daha az olduğu görülmektedir.

Asurlu tüccarların evlerinde bir arşiv odasının bulunduğu tespit edilmiştir. Tabletler burada pişmiş toprak kaplar içerisinde ele geçmiştir. Kalıntılardan tabletlerin torbalarda, sepetlerde, ağaç sandık ve raflar da saklandığı anlaşılmıştır.³⁰

Tabletlerin içeriklerine bakıldığında iş amaçlı mektupların ve borç senetlerinin çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir. Bunların yanı sıra mahkeme tutanakları, çeşitli kayıt ve listeler de yer almaktadır. Nispeten daha az sayıda olmak üzere, çivi yazılı tabletler arasında; evlenme-boşanma, evlatlık alma, miras vb. aile hukuku kapsamındaki belgeler ile köle, ev ve tarla satış sözleşmesi gibi belgeler de bulunmaktadır. Belgelerde bilhassa Anadolu halkının günlük yaşamı, sosyo-kültürel hayatı, din ve inançları ile ilgili hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kültepe tabletleri, Eski Anadolu tarihi açısından olduğu kadar Mezopotamya tarihinin karanlık dönemlerinin anlaşılması için de mühim kaynaklardır. Eski Anadolu'nun kadim haklarından olan ATKÇ'na ait tabletlere birlikte Hititler, Hurriler ve Urartular'a ait belgelerden elde edilen veriler, MÖ. II. Binyıl ile I. Binyıl arasındaki Anadolu tarihinin yaklaşık 2000 yıllık dönemi nispeten de olsa aydınlanmıştır. Öte yandan, ATKÇ'nda, özünde ticaret olsa da, Anadolu-Asur arasındaki sıkı ilişkilerle Anadolu'da sosyal, kültürel, idari ve ekonomik alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu ilişkilerin tartışmasız en önemli neticesi Anadolu'nun yazıyı tanımasıdır.

²⁹ Cécile Michel, *Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals and the Results of the Excavations at Aššur, Kültepe/Kaniš, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy*, Nederlands Instituut voor het Nabije, Netherlands 2003, s.3 vd.

³⁰ Özgüç, *a.g.e.*, 1948, s. 45; Remzi Kuzuoğlu, *Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe'den Arkeolojik Örnekler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 53/2, s. 13 vd.

Koloni Çağı'nda Kültepe'de karum'un II ve Ib tabakalarında ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletler ve höyükte ortaya çıkarılan diğer tarihi buluntulardan yola çıkılarak, Höyükte dini ve idari yapıların olduğu, yerli halk ve Asurlu tüccarların karum bölgesinde yaşadığı belirlenmiştir.³¹ Karum alanı II. tabaka döneminin sonunda büyük bir yangınla yakılmış ve Asur ile Anadolu arasındaki ticari faaliyetler kısa bir süreliğine de olsa sekteye uğramıştır. Yapılan araştırmalar söz konusu kesintinin 2-3 yıl sürdüğü ve Ib tabakası olarak adlandırılan dönemle birlikte ticari ilişkilerin yeniden başladığını göstermektedir.

1.1. Anadolu'daki Siyasi Durum

Önceleri, belge sayısının azlığı nedeniyle bazı Asur araştırmacıları Asur Devleti'nin siyasi hâkimiyetinin Anadolu'nun içlerine kadar uzandığını ileri sürmüşlerdir.³² Ancak daha sonra bulunan çok sayıdaki belgeden, kolonilerin meydana getirilmesinde ve tüccarların iktisadi girişimlerini devam ettirmelerinde Asur Devleti'nin hiçbir Anadolu krallığı üzerinde siyasi ya da askeri etkisinin bulunmadığı öğrenilmiştir. Asur'daki ticari firmalar ya da doğrudan kendileri adına ticaretle uğraşan Asurlular iktisadi faaliyetlerini yerel krallardan aldıkları imtiyazlar ve bazı anlaşmalar doğrultusunda yürüttükleri anlaşılmaktadır. Bu noktada birbirinden farklı diller konuşan Anadolu ve Asur toplumlarının nasıl anlaştıkları hususu ortaya çıkmaktadır. Yerli tüccarlara ait arşivlerden elde edilen ve büyük kısmı aralarındaki borç-alacak işlemleriyle ilgili olan belgelerin, Anadolu kâtipler tarafından yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir. Ancak Anadolu'ya ait belgelerdeki yazı karakterinin farklılık göstermesi, bir kısım yerli halkın Asurca yazabildiğini, hatta konuştuğunu da düşündürmektedir. Eski Asurca çivi yazılı belgelerden *targumannum*³³ “tercüman” ve *rabi targumannē* “tercümanlar başı” kelimelerinin varlığı bilinmektedir. Anadolu'ya ait olan bu kelimelerin metinlerdeki varlıkları, iki halkın nasıl anlaştıklarını bir bakıma açıklamaktadır. Henüz, yerli halkın kendi

³¹ Tahsin Özgüç, *The Art and Architecture of Ancient Kanish*, Anatolia VIII, Ankara, 1964, s.27-48.

³² Emin Bilgiç, Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu”, *DTCFD VI/5*, 1948, s.492; Özgüç, *a.g.m.*, 1961, s.47.

³³ Emin Bilgiç, “Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisindeki Yeri”, *DTCFD 88*, 1953, s.52.

dillerinde yazdıkları bir belgeye rastlanmamıştır. Kültepe tabletlerinde “Asurlu” karşılığında “mer Aššur” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Tabletlerdeki bazı anlaşma belgelerinde de, “Kaneşli” ve “Hahhumlu” şahıslar “mer Kaniš / mer Hahhim” olarak anılmış ve diğer Anadolu kimselerden yaşanan şehrin adının sonuna ek getirilerek “Kaneşli”, “Mamalı” vb. biçiminde bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca, Asurlular “yerli kimse” anlamında Asurca “dilsiz, aptal” manasındaki “nuā’um” sözcüğünü tercih etmişler, fakat bu kelimeyi bir yerliyi aşağılamak için kullanmamışlardır.³⁴

Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan belgeler sayesinde, dönemin büyük ticaret merkezleri durumundaki Kaneş, Puruşhattum, Waşuşana, Hattuş, Durhumit, Hahhum gibi kārūm merkezlerinin yanında, Karahna, Zalpa ve Şamuha gibi daha küçük ticaret merkezleri olan wabartumların da varlığından haberdar olunmuştur.³⁵ Asurlu tüccarlar Anadolu’da bulunan şehir krallıklarıyla resmi ya da kişisel ilişkiler yürütmelerine karşın, içinde yer aldıkları şehirlerin politik, siyasi veya sosyal hayatına yönelik olaylardan, ticareti olumsuz etkileyen hususlar olmadıkça hiç bahsetmemişlerdir. Bu anlamda, elde edilen bilgiler sadece satır aralarında geçen kısa ve dağınık verilerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.³⁶

Tarihi kayıtlardan Asurlu tüccarların ilk pazarlarının Asur’a yakın olan Kuzey Suriye bölgesinde kurulduğu, daha sonra ise bu ticaret ağının büyüyerek Anadolu ‘ya yayılmaya başladığı öğrenilmiştir.³⁷ Bu ticaret ağının Anadolu’daki merkezi Kayseri yakınlarındaki kārūm Kaneş yani Kültepe Höyüğü’dür. Asurlu tüccarlar Anadolu’da ticaret yaptıkları şehirlerde kārūm ve wabartum adıyla teşkilatlar kurmuşlar³⁸ ve bu teşkilatların yardımıyla iktisadi faaliyetlerini daha sistemli hale getirmişlerdir. Kārūm dairesi, finansal açıdan tüccarlar arasındaki davaların çözüme kavuşturması, faiz

³⁴Günbattı, **a.g.m.**, 2012, s.41.

³⁵Ahmet Ünal, “Hitit Kenti Ankuwa’nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, **Belleten**, 2 (1981), s.434-436.

³⁶Günbattı, **a.g.e.**, 2014, s.3.

³⁷Mogens Trolle Larsen, **The Old Assyrian City-State and Its Colonies**, Akademisk Forlag, Copenhagen 1976, s.366.

³⁸Orlin, **a.g.e.**, 1970, s.226-227.

oranlarının belirlenmesi, ölçü ve tartı aletlerinin kontrol edilmesi, tüccarlara kefil olunması ve mallarının depo edilmesi gibi işlemleri yerine getirmekteydi. Kārūm'un olmadığı daha küçük şehirlerde ise bu görevi wabartum'lar yapmaktaydı.³⁹

Kültepe tabletlerinde ortaya çıkarılan ve Asurlu tüccarların yerli beylere sattıkları mallar üzerinden vergi verdiklerini gösteren deliller bölgedeki Asur hâkimiyetini değil karşılıklı çıkarlara dayanan bir Asur ticaretini destekler niteliktedir. Bölgede gerçekleştirilen ticarete tüccarlar arasında yaşanan anlaşmazlıklara saray müdahale edebiliyordu. Ayrıca, bir de Asur soruşturma komisyonu bulunmaktaydı. Bu durum, eğer bölgede bir Asur üstünlüğü olsaydı yerli kralların veya beylerin tüccarların kazancı üzerinden hiçbir hak iddia edemeyeceği görüşünü desteklemektedir. Aynı bir Asur soruşturma komisyonu olması hususu ise, yerli beylerin Asurluların aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilmek için bir açıdan kendi kendilerine bıraktıklarına ve kendi hukuki süreçleri içinde çözmelerini istemeleri şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁰

Yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak Kültepe/Kaneş'in Koloni Çağı'nda bağımsız bir şehir olduğunu göstermektedir. Şehrin yakın komşularıyla olan politik ilişkilerini gösteren en önemli belge ise, Kültepe'de Ib tabakasıyla aynı döneme ait olduğu belirlenen ve Mama kralı Anum-Hirbi'den Kaneş Kralı Warsama'ya yazılmış olan mektuptur. Mektup Kaneş'in politik geçmişine ışık tutması bakımından son derece önemli bir belge niteliğindedir. Mektubun yazılmasına giden süreç ise şu şekilde gerçekleşmiştir;⁴¹

1. Mektubun yazıldığı kral Warsama'nın babası Inar zamanında Kaneş, Harsamma adındaki şehri dokuz yıl boyunca kuşatma altına almıştır. Şehir bağımsız bir kralın yönettiği bir şehir mi yoksa bir devletin şehri mi tam olarak bilinmemektedir. Mektuptan bu şehrin Kaneş'ten uzak olmadığı ve Kral Inar'ın

³⁹Şahin, **a.g.e.**, s.12.

⁴⁰ N. Baydur, **Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi üzerine Araştırmalar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.1519, İstanbul, 1970, s.40-41.

⁴¹Baydur, **a.g.e.**, 1970, s. 41.

Kaneş'in muhtemelen kuzeydoğusundaki bir komşusu ile sorun yaşadığı anlaşılmaktadır.

2. Kaneş'in güney doğusundaki komşusu olan Mama'nın kralı Anum-Hirbi ile Kaneş kralı İnar'ın dost olduğu anlaşılmaktadır. İnar'ın ölümünden sonra oğlu Warsama Mama kralı ile dostluk anlaşmasını yenilemiştir. İki kralda birbirlerine elçiler yollamışlardır. Fakat bir süre sonra bu ilişki bozulmuştur. Bahse konu mektupta Warsama yeniden dostluk kurmak ve ilişkilerin bozuk olduğu zamanda Anum-Hirbi tarafından kapatılan yolun tekrar açılması dileğinde bulunduğu bir mektuptan bahsedilmektedir. Ancak bu mektup henüz kazılarda gün yüzüne çıkmamış durumdadır.

3. Kaneş ve Mama arasındaki ilişkilerin yeniden düzelmesi için yeni bir anlaşma yapılmasına gerek olmadığı ancak yolun tekrar açılması ve tutsakların serbest bırakılması için bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece kötüye gitmediğini bazen çatışmaların da yaşandığını göstermektedir.

4. Mektupta, Kaneş'in sınır şehri olan Taişama ve Mama'nın sınır şehri olan Sibuha'dan bahsedilmekte ve yöneticilerinin/krallarının ikili ilişkilere verdikleri zararlardan ve düşmanca tavırlarından bahsedilmektedir.

1955 yılında gerçekleştirilen kazılarda, muhtemelen saray arşivine ait bir tablet olarak kayıtlara geçen ve Mama kralı Anum-hirbi tarafından Kaneş kralı Warşama'ya yazılan mektup yerel krallar arasındaki yazışmalarla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Birbirleriyle komşu olan Mama ve Kaneş kralıkları arasında yaşanan birtakım siyasi ve askeri olayların ifade edildiği bu tarihi mektup, Kaneş kralı Warşama'nın Anum-hirbi'ye daha önce yazdığı ve bugün hala ele geçmemiş mektubuna cevap niteliğindedir. Warşama bu tarihi mektubunda Kaneş ve Mama arasında yeniden bir uzlaşının sağlanmasını ve tüccarlara kapatılan ticaret yollarının açılarak, kervanların geçişine izin verilmesini istemektedir. Anum-hirbi uzun sayılabilecek mektubunda Warşama'nın babası İnar zamanına atıf yaparak, Mama ile

Kaneş'in o dönemde barış içinde ilişkilerini sürdürdüğünü, bu durumun delilinin de İnar'ın dokuz yıl süren Harsamna şehrini kuşatması esnasında, kendisinin ya da ona bağlı vasallarin bu durumdan yararlanarak, Kaneş topraklarına saldırmadıklarını söylemektedir. İnar'ın ardından tahta çıkan oğlu Warşama'nın saltanatının ilk zamanlarında iki ülke arasındaki barış devam etmiştir. Ancak, Mama kralı Anum-hirbi, mektupta adını belirtilmediği bir düşman ile savaşmaya başladığında, Warşama'ya tabi Taişama kralı'nın Mama ülkesinin 12 şehrini yakıp yıktığını, sığır ve koyunlarını götürdüğünü ifade etmektedir. Yaşanan bu olaylar netcesinde de Anum-hirbi kervanlara yolları kapatmıştır. Bu mektup ile Anum-hirbi karşılıklı şekilde elçilerin gönderilmesini teklif etmektedir. Önceki anlaşmanın hala yürürlükte olduğu, yeni bir anlaşmaya gerek olmadığı ve kervanların geçişine izin vereceğini de belirtmektedir.⁴²

Kültepe'de ortaya çıkarılan ve Asur şehrinin elçileri (*šipru ša ālim*) tarafından Anadolu'da bulunan bir krala yazılan bir diğer mektup, dönemin siyasi tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Koloni döneminin geç safhasına işaret eden bu mektup, Harsamna⁴³ kralı Hurmeli'ye hitaben yazılmıştır. Asur elçilerinin yazdığı bu mektuptan, Anum-hirbi'nin Warşama'ya yazdığı mektupta Warşama'nın babası İnar'ın dokuz yıl kuşatma altında tuttuğu ifade edilen Harsamna'nın Anadolu'nun güçlü şehir devletlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Eski Asurca çivi yazılı belgelerde ikinci kez karşımıza çıkan Mektuba göre, Harsamna, komşusu Zalpa şehri⁴⁴ ile çatışma halindedir. Harsamna ve Mama krallıkları arasında yaşanan bu anlaşmazlık zamanında Asur tahtında kudretli kralı I. Şamşı-Adad oturmaktadır. Mektuptan anlaşıldığı üzere, I. Şamşı-Adad Zalpa'nın yanında yer almış ve Harsamna kralına karşı, Zalpa'ya asker yollamıştır. Bu duruma tepki gösteren Hurmeli Asur kervanlarına yolları kapatmıştır. Hurmeli Asur'un elçilerine mektup göndermiş ve Zalpa kralına yardım etmemesi için kralları I. Şamşı-Adad'ın ikna edilmesini istemiştir. Ancak, Harsamna kralı Hurmeli'nin mektubu muhattabına

⁴²Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.50.

⁴³Kemal Balkan, **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Mektubu**, T.T.K. Yayınları, 1957, s.63.

⁴⁴Ünal, **a.g.e.**, 2002, s.68.

ulaşmadan Asur kralı ölmüş ve yen kral I. şamşı-Adad'ın oğlu İşme-Dagan olmuştur. Asur'daki bu zorunlu taht değişimi nedeniyle kısa bir zamanda Harsamna'ya elçiler gidememiştir. Asur şehrinin elçileri, Zalpa kralını desteklememesi konusunda kralını ikna etmek için pek çok defa kralla (I. şamşı-Adad) görüştüklerini, hatta huzuruna çıktıklarında ayaklarına kapandıklarını ve büyük kral olarak ifade ettikleri Hurmeli'yi karşı karşıya gelmemesi için onu ikna etmeye çalıştıklarını yazmaktadır. Elçiler tüm gayretlerine, hatta yalvarmalarına karşın kralın bir türlü ikna olmadığını yakınarak belirterek; armağan olarak değerli tekstil ürünleri yollayıp, kervan yollarını açması için Hurmeli'yi ikna etmeye çalışmışlardır. Uluslararası diplomasi örneklerinin eskilerinden biri olan bu mektup, Asur yönetiminin Anadolu krallıkları arasında yaşanan anlaşmazlıklarda kendi menfaatleri doğrultusunda yararlandığının ipuçlarını vermesi açısından oldukça önemlidir.⁴⁵

ATKÇ'na ait binlerce çivi yazılı belge ele geçmesine rağmen, Hitit Devleti kurulmadan önce Anadolu'nun siyasi durumu hakkında bilgi veren belge sayısı çok azdır. Bunun nedeni Kültepe tabletlerinin çok büyük bir kısmının Asurlu tüccarlara ait olması ve onların ticari faaliyetleriyle ilgili bilgiler içermesidir. Tüccarların Anadolu şehirlerindeki yerel krallıklarla özel ve resmi ilişkileri olduğundan, ticari olayların dışındaki gelişmelerden (politik-askeri-sosyal) ancak ticaretlerini menfi etkileyen bir olay sebebiyle bahsetmişlerdir. Örneęin; yaşanılan şehirde ayaklanma veya kargaşa olduęunda⁴⁶, taht mücadelesi olduğu, yönetimdeki kralın öldüğü, tahta başka bir kralın oturduğu veya krallıkta bulaşıcı bir hastalık bař gösterdięinde⁴⁷, ana konunun dışına çıkılarak satır aralarına sıkıştırılan kısa bilgilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda sadece isimleri tespit edilebilen bazı Kaneř idarecilerinin tahta çıkış sıraları ve icraatlarıyla ilgili çok fazla bir řey bilinmektedir. Çünkü şahsi arşivlerde ele geçen çivi yazılı tabletler bu türden tarihi olaylar hakkında bilgi vermemektedir. Büyük heyecan uyandıran kazı çalışmaları sırasında, maalesef Kültepe'deki saray arşivi ve "kārūm dairesi" başta olmak üzere resmi içerikli tabletlerin korunduğu

⁴⁵Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.52.

⁴⁶Remzi Kuzuoğlu, "Three Kültepe Texts concerning Rebellions", **JNES** 70/1, 2011,s. 25-33.

⁴⁷Salih Çeçen, "mütānū in den Kültepe-Texten", **Archivum Anatolicum** 1, 1995, s.51 vd.

yapılar bulunamamıştır. Bazı örnekler dışında bizzat krallardan kalan ya da doğrudan faaliyetleriyle ilgili bilgiler içeren kaynaklara ulaşılamamıştır.⁴⁸

Koloni Çağı'nın erken dönemleri olan Karum II tabakasının politik durumu hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ib tabakadan kalan yazılı tabletlerin azlığından da zamanla şehrin ticaret yönünden önemini kaybettiği anlaşılmaktadır. Ancak, kazılardan elde edilen bulgulara göre Ib katındaki şehrin II. kat ile karşılaştırıldığında daha da büyüdüğü tespit edilmiştir. Evlerdeki oda sayısı çoğalmış ve ev eşyaları ve ölümlere atfedilen hediyeler zenginleşmiştir.⁴⁹

Höyük bölgesinde Ib tabakası ile çağdaş (Anitta Çağı) olduğu düşünülen taş temeller üzerine oturtulmuş büyük yapılar bulunmuştur. Bu yapıların birisinde altın ve bronz eşyalar, Ib katı dönemindeki gelişmişliğe işaret eder nitelikte bulgulardır. Dolayısıyla, karum'un önemini yitirmeye başladığı Ib döneminde amaçlarının sadece ticaret olduğu düşünülen Asurlu tüccarların yerine yerli halkın bu bölgede yaşamaya başladığı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Diğer taraftan Ib çağında, Boğazköy'de ele geçen Anitta metnine istinaden Kültepe'nin politik açıdan kuvvetli olduğuna bir işaret kabul edilmektedir.⁵⁰

E. Bilgiç, Anitta'nın Kültepe ve Alishar metinlerinde "Kuşşara Kralı" ve "Kuşşara Büyük Kralı" olarak geçmesinden yola çıkarak, Kaneş'in de Kuşşara büyük krallığının içerisinde yer aldığını belirtmektedir.⁵¹

Kültepe tabletlerinden şimdiye kadar, Anadolu coğrafyası üzerinde çoğu Kaneş'te hüküm sürmüş 10 kadar kralın ismi belirlenmiştir. Bu yerel idarecilerin adları; Kaneş kralı Warşama'ya gönderilen mektupta geçen Mama kralı "Anum-hirbi", öldüğü bilinen Luhuzattiya kralı "Azı" ve krallığı ele geçirdiği ifade edilen "Labarşa" dışında; diğer kralların isimleri *iqqāti* belgeleri olarak adlandırılan

⁴⁸Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.44.

⁴⁹Özgüç, **a.g.e.**, 1961, s.5; Özgüç, **a.g.m.**, 1964, s.37.

⁵⁰Baydur, **a.g.e.**, 1970, s.47.

⁵¹Emin Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Mühim Bir Meselesi", **V. Türk Tarih Kongresi Raporu**, Ankara, 1960, s.127.

tabletlerden öğrenilmektedir. Söz konusu bu belgeler, bir kral ve kraldan sonraki en yüksek dereceli görevli olan *rabi simmiltim* (merdiven büyüğü) tarafından onaylanmış kontratlardır ve tamamı ATKÇ'nın geç dönemine aittir.⁵²

Tablet belgelerinde “šipru ša alim.ki” (Asur şehrinin elçisi) terimine sık olarak rastlanmaktadır. Bu kişilerin, Asur Şehir Meclisi'nin emir ve direktiflerini Anadolu'ya getiren kimseler ya da elçiler oldukları anlaşılmaktadır. Bu elçilerin Anadolu'daki beylerle diplomatik ilişkileri sağlayan kimseler oldukları tahmin edilmektedir.⁵³ Bu bilgilerden, Asur Şehir Meclisi'nin Kaniş şehrinde görev yapmak üzere elçiler tayin ettikleri anlaşılmaktadır. Bu elçiler Anadolu'da, Asur Devletini temsil eden ve Anadolu'daki diğer krallıklarla olan ilişkileri remi olarak yürüten en yüksek devlet görevlisi sıfatını taşımaktadırlar. Elçilerin bu özelliklerini ifade eden belgeler bulunmaktadır. Resmi yazışmalarda Kaniş karumuyla birlikte şehrin elçisine de seslenildiği görülmektedir.⁵⁴

İqqāti-belgelerinde isimleri kaydedilen İnar-Warşama ve Pithana-Anitta –bu krallar baba oğuldur- ile Harsamna kralı Hurmeli, ATKÇ'nın siyasi tarihini aydınlatan az sayıdaki belgede de geçmektedir. Kaneş kralı Zuzu'dan yalnızca onayladığı belgeler sayesinde haberdar olmaktadır. Kral Anitta ve Zuzu'nun onayını taşıyan bazı tabletlerde ise bu kralların “büyük kral” (*rubā'um rabi'um*) unvanı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Kaneş krallarının saltanat sırası ise halen tartışılan bir konudur. Kültepe kazılarına ait II. tabaka döneminden bilenen tek kral Labarşa'dır. Ib tabakasının öncü krallarıyla ilgili neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Elimizdeki bir *iqqāti*-belgesinde *rabi simmiltim* olarak kaydediği, dört belgede unvanı belirtilmediği ve onaylayan kişi olarak görülen Harpatiwa ayrı tutulursa, Kaneş idarecilerinin hâkimiyet sırasının; İnar, Warşama, Pithana, Anitta ve Zuzu şeklinde olabileceği düşünülmektedir.⁵⁵

⁵² Veysel Donbaz, “Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets III”, **Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil Orgetorix Forrer**, 2004, s.271-284.

⁵³ Larsen, *Old Assyrian City-State and its Colonies*, s.170-171.

⁵⁴ Şahin Hasan Ali, *Koloni Çağı'nda (MÖ 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2002, 1(12), s.69-88.

⁵⁵ Günbatı, **a.g.e.**, 2012, s.45.

Kültepe’de yapılan araştırmalar Kaneş kârum’unun II ve Ib tabakalarının büyük bir yangın sonucu tahrip edildiğini göstermektedir. Ib’nin tahrib edilmesiyle de Kaneş’teki Asur kolonisinin sona erdiği anlaşılmaktadır. Kültepe kazılarının hafiri Prof. T. Özgüç, ateş yanarken ocağın üstünde bırakılmış kabı, fırınlanmak üzere ocaklara yerleştirilmiş çivi yazılı belgeleri, mutfak ve depolarda dolu olarak terkedilmiş erzak küpleri gibi eşyalara dikkati çekerek, bu katmana rastlayan halkın hiç beklemedikleri bir anda saldırıya uğramış olabileceklerini ifade etmektedir.⁵⁶ Gerçekten de tüccarların ticari ve hukuki girişimlerine ilişkin mühim belgelerini bile bırakmış olmaları, saldırının Kaniş’te yaşayanlar tarafından beklenilmediğinin diğer önemli bir kanıtı olmalıdır. Kârum alanında insan iskeletlerinin mezarlar dışında başka yerlerde ele geçmemesi, düşmanla karşılaşmadan şehrin boşaltıldığını ve Asurlular’ın yaklaşan tehlikeyi haber alıp şehri terk ettikleri şeklinde değerlendirilmiştir.

Kültepe’nin tarihini aydınlatan bir başka tablet Hititlerin başkenti Hattuşa’da (Boğazköy) ele geçmiştir. Hitit dilindeki bu tarihi belge “Anitta tableti” olarak bilinmekte ve kral Anitta’nın ağzından dökülen cümlelerden; kârum’un II. tabakasında Kaneş’i Samsun civarında aranan Zalpuwa krallığının⁵⁷ tahrip ettiği hususunda önemli ipuçları elde edilmektedir. Hitit tarihinin ilk dönemleri için oldukça mühim bilgiler veren bu tarihi belgeden, Kuşşara kralı Pithana’nın (Anitta’nın babası) Kuşşara⁵⁸ şehrinden yola çıkarak, Kaneş’le bir tutulan Neşa (Kültepe / Kaneş)⁵⁹ şehrini geceleyin gerçekleştirdiği ani bir saldırıyla ele geçirdiğinden bahsedilmektedir;⁶⁰

“Neşa kralı Kuşşara kralına savaş açtı. Kuşşara kralı (Kuşşara’dan) aşağıya çok sayıda (askerle) geldi. Neşa’yı geceleyin şiddetli bir hücumla zaptetti. Neşa

⁵⁶Özgüç, **a.g.e.**, 1961, s. XV.

⁵⁷Nashef, **a.g.e.**, 1991, s.139-140; Gojko Barjamovic, **A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period**, Castern Niebuhr Institute Publication 38, Copenhagen 2011,s.107 vd.

⁵⁸Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu I**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s.66.

⁵⁹Sedat Alp, **Hitit Çağında Anadolu**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul, 2001, s. 371.

⁶⁰Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.45.

kralını yakaladı ve Neşalılar'dan hiçbirisine kötülük etmedi. Onları kendisine ana, baba yaptı.”

Metnin ilerleyen satırlarında Orta Anadolu'da aranan şehirlere karşı kazanılan başarılarından gururla bahseden Anitta, Zalpuwa ülkesi'ne karşı elde ettiği başarıyı şu şekilde anlatmaktadır. Bu tarihi kayıtlar; Neşa şehrinin Zalpuwa tarafından tahribinin Anitta'nın kral olmadan önceki bir zamanda meydana geldiğini göstermektedir:

*“Babam Pithana'dan sonra deniz kenarındaki Zalpuwa'ya bir sefer yaptım ve deniz kenarındaki Zalpuwa'yı yendim.Zalpuwa'daki denize kadar olan bütün yerleri zaptettim. Eskiden Zalpuwa kralı Uhna tanrı Şiu'nun (heykelini) Neşa'dan Zalpuwa'ya götürmüştü. Arkadan ben büyük kral Anitta tanrı Şiu'nun (heykelini) Zalpuwa'dan tekrar Neşa'ya getirdim. Zalpuwa kralı Huzziya'yı da sağ olarak Neşa'ya getirdim.”*⁶¹

Anitta, Hitit Devleti'ne başkentlik yapacak Hattuşa'yı nasıl zapt ettiğini ise şu şekilde aktarmaktadır;⁶²

“Hattuşa aklıktan kırılınca tanrım Şiu onu (Hattuşa'yı) tanrı Halmaşuit'e teslim etti. Onu geceleyin şiddetli bir saldırıyla aldım ve şehrin üzerinde yabani otlar yetişmesine izin verdim. Benden sonra kral olan birisi Hattuşa'yı yeniden iskân ederse, Göğün Fırtına Tanrısının lanetine uğrasın.”

Neşa'da tanrılar için tapınaklar inşa ettiren Anitta, şehrin çevresini de bir surla çevirmiştir. Anitta'nın kentte bir hayvanat bahçesi kurduğu; leopar, yaban domuzu, dağ keçisi, geyik ve arslan gibi vahşi hayvanları getirterek bu hayvanları sergilettiği bilinmektedir. Tarihte bilinen en eski hayvanat bahçesinin bu olduğu düşünülmektedir. Anitta ile ilgili diğer mühim bir buluntu Kültepe'de bulunmuş olan ve üzerinde “É.GAL Anitta rubā'im” “kral Anitta'nın sarayı” yazılı tunçtan yapılmış bir hançerdir (Resim 3).

⁶¹Günbattı, a.g.e., 2012, s.46.

⁶²Günbattı, a.g.e., 2012, s.47.

Kendi dillerini Neşumnili (Neşaca) ya da Kaneşumnili (Kaneşçe) diye adlandırmaları, Hititler'in ilk iskân yerinin Kültepe olduğuna işaret etmektedir. “Hitit” sözcüğünün menşeinin Tevrat'ta geçen “Hitti” sözüyle irtibatlı olduğu belirtilen bazı araştırmalarda, Tevrat'ta “Hitti” ve “Het oğulları” olarak belirtilen kavmin (Tekvin, 49, 50) Anadolu Hititleri ile herhangi bir bağlantısının bulunmadığı ifade edilmekte ve Hititçe değil Kaneşçe veya Neşaca denilmesinin daha doğru olacağını ileri sürülmektedir.⁶³

Kervan güzergâhlarının açık tutulması ve güvenliğin sağlanması Asurlu tüccarlar açısından büyük önem arz etmekteydi. Anadolu'ya direktiflerin yerine getirilip getirilmediği kontrol etmeleri için gönderilen; Asur ile Anadolu kralları arasındaki münasebetleri ilk elden gerçekleştirmekle yükümlü elçilerin, Harsamna kralı Hurmeli'nin kervanların geçişine izin vermemesiyle endişeye kapılmaları, Asur'un bu durumdan kaynaklanacak maddi kaybın boyutunu ortaya çıkarmaktadır. İhtiyaç duyulan malların elde edilmesinin buna bağlı olduğunu bilen Anadolu kralları, Asur kervanlarının güvenli bir biçimde seyahat etmelerini sağlamak maksadıyla bazı önlemleri hayata geçirmişler ve imzaladıkları anlaşmalarla üstlerine düşenleri yapmaya çalışmışlardır. Ancak mühim problemler ortaya çıktığında, uğrayacakları kayıpları bir kenara bırakarak, bazı dönemlerde yolları kapatarak kervanlara geçiş izni vermedikleri anlaşılmaktadır. Asurlular'ı yola getirmek adına sergilene bu tavır, kervan yolları kendi topraklarından geçen Anadolu kralları için en önemli kozdu. Mama kralı Anum-hirbi'nin mektubundan da anlaşılacağı gibi, birbirleriyle problem yaşayan Anadolu kralları da düşman ülkeyi iktisadi açıdan zor duruma düşürmek maksadıyla yolları kapatmaktaydı. Dönem itibariyle, Amkuwa, Kapitra ve Şinahuttum kralları birleşerek Hattuş kralına karşı isyan etmişlerdi. Müttefikler muhtemelen Kaneş kralından da kendilerinin yanında olmasını istemişlerdi. Asurlulara ait bazı belgelerde de Anadolu'daki krallıklar arasında yaşanan çatışmalara değinilmiştir. Tüccarlar, Krallıkların birbirleriyle savaşmaları ya da iç karışıklıklar sebebiyle ticari faaliyetlerine yönelik bazı sıkıntılarla karşı karşıya

⁶³Ünal, a.g.e., 2002, s.39-40.

kalmışlardır. Ortaya çıkarılan bir tablet metninde, Tawiniya adına bilgi topladığı iddia edilen birine yardım etmekle suçlanan Asurlu bir tüccarın hapse atıldığı, bu gelişme üzerine bir kārūm heyetinin kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak, meslektaşlarının suçsuzluğunu kanıtlamaya çalıştıkları anlatılmaktadır.⁶⁴

Kazılar neticesinde elde edilen birçok mektupta, mektubu yazan kişi muhatabına, ülkedeki savaştan ya da taht kavgasından bahsetmekte ve can güvenliklerinin olmadığını, sulh oluncaya kadar bulunduğu şehre gelmemesi yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Bu tüccarlardan biri olan Aşşur-bani'nin tüccar Aşşur-imittî'yi şu ifadelerle uyarmaktadır;⁶⁵

“Bölgeden kimse çıkamıyor. Silahları ile bizi uzaklaştırdılar. Mümkün olduğu kadar yolda tabletler düzenlenmesin ve alacaklımıza 1 talent gümüş (bile) borçlanmayalım. Ülke huzura kavuştuğunda ve kral onunla antlaşma yaptığında tabletler herhangi bir yerden ulaştırılacak.....”

Mektupların bazılarında tüccarlar meslektaşlarına, ticaret yaptıkları şehrin idarecisinin ya da yerel memurların kendilerine zorluklar çıkardıklarını, hatta mesnetsiz iddialarla mallarına el konulduğunu yazmaktadırlar. Bu vb. örnekler, bütün yerel kralların Asurlu tüccarlara ve temsilcilerine karşı her zaman zorluklar çıkardıkları anlamı taşımamaktadır. Bilhassa hatırı sayılı tüccarların krallıklarla en üst seviyede doğrudan irtibat kurabildikleri bilinmektedir. ATKÇ'nın irili ufaklı krallıklarından meydana gelen Anadolu'nun siyasi yapılanması göz önüne alındığında, Asurlu müteşebbislerin ve Asur'un Anadolu'daki üst düzey temsilcilerinin kimi krallıkların idarecilerini hukuki ve ahlaki olmayan (kişisel dostluk, rüşvet, ticari baskı gibi) yöntemlerle kendilerine tabi etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kültepe tabletleri, Asurlular'ın Anadolu'daki bazı siyasi olayları tarihleme için kullandıklarını göstermektedir. Örneğin, bir borç mukavelesindeki, *“Gümüşü (borç*

⁶⁴Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.53.

⁶⁵Çeçen, **a.g.m.**, 1995, s.67-68.

olarak) *Labarşa krallığı ele geçirdiği zaman aldılar.*” cümlesinden, Labarşa’nın Kaneş tahtına oturduğu sonucu çıkarılmaktadır. Kazılarda elde edilen; Şar Tamhari metinleri, Anadolulu krallar Anum-hirbi ve Hurmeli’ye atfen kaleme alınmış mektuplardan ve çok sayıdaki diğer belge niteliğindeki kayıtlardan, MÖ. 3. Binyılın ikinci yarısından, Hititlerin devlet olarak tarih sahnesine çıktıkları M.Ö. 1650’li yıllara kadar da Anadolu’nun siyasi yapılanmasının “şehir devletleri” şeklinde oluşu öğrenilmiştir. Bu belgelerden şehir devletlerini *rubā’um* olarak adlandırılan kralların yönettiği anlaşılmaktadır. Metinlerde *rubātum* denilen kraliçelerden⁶⁶ de bahsedilmektedir. Bazı metinlerden bu bayanların hangi krallığın kraliçesi oldukları da tespit edilebilmektedir. Ancak hiçbir yerde kraliçelerin isimleri zikredilmemiştir. Devletin idaresinde kraliçelerin de yetki sahibi oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁷ Elde edilen belgelerden, çevre ülkelerden farklı olarak Anadolu coğrafyasında kadın ve erkek eşitliği bulunduğu, kadın ve erkeklerin ekonomik faaliyetlerin yanında, evlenme, boşanma ve miras gibi hukuksal konularda da eşit muamele gördüğü ve bu konuda da kanuni düzenlemeler yapıldığı öğrenilmiştir.

Kültepe’de şehrin başında bir kral (ruba’um) bulunmaktaydı. Daha sonra, “rabi-similtim” (merdiven büyüğü) gelmekteydi. Siyasi ve hukuki olarak hazırlanan veliaht prensler daha sonra kralın yerine geçebilmekteydi. Bulunan bazı belgelerde Anitta’ya “merdiven büyüğü” ve bazılarında da “kral” hatta “büyük kral” şeklinde hitap edilmesinin temelinde bu durum yatmaktadır.⁶⁸

Merdiven büyüklerinden sonra; asacı başı, ordu komutanı, bölge komutanı, hazinedar, içki sunucu, sofracı başı, tellallar başı, pazarcı başı, kilerci başı, atlar başı, silahçı başı, baş çoban, baş bahçıvan, demirciler başı, marangozlar başı, değirmenciler başı, işçiler başı, dericiler, çamaşırcılar ve oduncu başı şeklinde devlet

⁶⁶ Remzi Kuzuoğlu, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu Kraliçeleri”, **Belleten** Cilt LXXI, Sa. 262, 2007, s. 795.

⁶⁷ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.58.

⁶⁸ J. Lewy, “La chronologie de Bithana et d’Anitta de Kusara”, **Revue Hittite et Asianique** III, 17, 1934, s.1-8.

görevlilerinin olduğu belirlenmiştir. Bu yapılanma anılan dönemdeki sistemin devletçi bir düzen içerisinde kurulduğunu göstermektedir.⁶⁹

Kültepe tabletlerinde saray (*ekallum*) kelimesinin geçtiği yerlerde, çoğu kez bahsedilen sarayın hangi krallığın idari merkezi olduğu belirtilmemektedir. Kaneş Tepe bölgesinde gerçekleştirilen kazılarda, tahrip edilmiş üç saray kalıntısına ulaşılmıştır. Bunlar arasında “Geç Saray” olarak adlandırılmış yapının, yazılı ve arkeolojik belgeler ışığında kral Warşama’ya ait olduğu tahmin edilmektedir.

Bu bağlamda Anadolu Sarayları’nın da Asurlu tüccarların ilk müşterileri oldukları tahmin edilmektedir. Asur’dan sevk edilen mallar pazara çıkarılmadan önce saraya getirilmekte ve sergilenmekteydi. Burada ürünlerin cinsleri ve miktarları incelenerek vergi alınmaktaydı. Birçok metinde saraya sevk edilen tekstil ürünlerinin sayısı, bunların ne kadarının satıldığı ve ne kadar vergi ödendiği kalem kalem yazılmıştır. Kaneş Krallığı’nın siyasi yapısı ve saray teşkilatıyla ilişkili detaylı bilgiler büyük oranda ATKÇ’nin geç dönemine işaret eden Ib tabakasında ortaya çıkarılan ve sayıları yaklaşık 500 adet olan tabletlerden edinilmiştir.⁷⁰

Kültepe’de bulunan yaklaşık 23.500 çivi yazılı tabletin yalnızca 450’si ATKÇ’nin geç safhası olarak nitelenen Ib dönemine tarihlenmiştir. Bu tabletlerin 145 adedi 2001 yılında icra edilen kazılar sırasında bulunmuştur. Kültepe’de 2001 yılında yapılan kazılarda çok önemli tarihi bilgiler içeren tabletler ortaya çıkarılmıştır. Bulunan tabletler arasında, Asurlu elçilerin Harsamna kralı Hurmeli’ye gönderdikleri belirlenen mektup da yer almaktadır. Bulunan mektup tableti ile birlikte, daha önce bulunan “Mama kralı Anum-hirbi’nin Kaneş kralı Warşama’ya yazdığı mektup” ve Boğazköy-Hattuş’ta bulunan “Anita tableti” nin, ATKÇ’nin aydınlatıcı en önemli üç tarihi belge niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.

⁶⁹ Paul Garelli, **Les Assyriens en Cappadoce**, Bibliotheque Archeologique et Historique de L’Institut Francais d’Archeologie d’Istanbul, 19, Paris, 1963, s.216; Bilgiç, **a.g.m.**, 1960, s.127.

⁷⁰ Günbattı, **a.g.e.**, s.113.

75 satırdan oluşan ve tarihi değeri çok yüksek olan bu mektubun içeriği şu şekildedir⁷¹;

- Hurmeli'nin Asur'a gönderdiği mektuba cevaben yazıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre iki komşu Anadolu şehir krallığı olan Harsamna ve Zalpa arasında bir savaş bulunmaktadır.
- Asur kralı I. Şamşı-Adad bu iki krallık arasındaki savaşta, Hurmeli'ye karşı Zalpa kralını desteklemiş ve asker göndermiştir.
- Bu duruma tepki olarak Hurmeli de ticaret yollarını Asur kervanlarına kapatmıştır.
- Daha sonra Hurmeli Asur'a iki elçi göndererek düşmanlarına yapılan destekten duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve muhataplarından Asur kralının Zalpa kralına yaptığı yardımdan vazgeçirmeye çalışmaları için ikna etmelerini istemiştir.
- Ancak mektup Asur şehrine ulaşmasından hemen önce I. Şamşı-Adad vefat etmiş ve Asur tahtına oğlu İşme-Dagan geçmiştir.
- Asur'da yaşanan bu önemli gelişme sebebiyle Harsamna'ya bir müddet elçi gönderilememiştir.
- Elçiler, Zalpa kralına yapılan yardımdan vazgeçirmek için defalarca kral Şamşı-Adad'ın huzuruna çıktıklarını, ayaklarına kapanarak, büyük kral Hurmeli ile bozuşmaması için yalvardıklarını, ancak bütün uğraşlarına rağmen onu ikna edemediklerini dile getirmektedirler.
- Buna rağmen elçiler, armağan olarak farklı kalitedeki kumaşları Hurmeli'ye göndermiş ve onu yol kapatma kararından vazgeçirmeye çalışmışlardır.

Asurlu elçilerin Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra, Harsamna ile bozulan ilişkileri düzelterek amacıyla yeni kral İşme-Dagan'ın huzuruna da çıkıp çıkmadıkları bilinmemektedir. Ancak elçilerin bu konuda suskun kalmaları Asur'un

⁷¹Günbattı, a.g.e., 2014, s.15-26.

Zalpa'ya olan destek politikasının yeni kral tarafından da yürütüleceğinin endişesi içinde oldukları şeklinde yorumlanmaktadır.⁷²

Asur ve Anadolu arasındaki ticaret yollarının açık tutulması ve güvenliğinin temini, mal ve para akışının sürekliliğinin sağlanması açısından son derece önemliydi. Bu amaçla şehir kralları tedbirler almışlar ve Asur'a karşı sorumluluk üstlenmişlerdi. Bu doğrultuda Asur ticaretinin gelişmesi için ticaret yolu üzerindeki krallardan izin alınması gerektiği, diğer bir ifadeyle ticaretin kontrolünün krallar tarafından görevlendirilen kişiler aracılığıyla gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bazı durumlarda ise Krallar'ın Hurmeli'nin yaptığı gibi ciddi sorunlar ortaya çıktığında topraklarından kervanların geçişini dolayısıyla da ticareti engelleyebiliyorlardı. Tablet metinlerinde “ticaret yollarının kapatılması”, “yolun tutulması/kesilmesi” veya “yolun açılması/serbest bırakılması” gibi ifadelerin sıkça geçmesi bu hususu destekleyen en önemli delillerdir. Asurlu elçilerin, Hurmeli'nin yolları Asur kervanlarına kapatması nedeniyle bozulan Asur-Harsamna ilişkilerinin düzelmesi için gayret göstermeleri de bu hususla ilgili olmalıdır. Buna rağmen Asur kralı kendisinin de “büyük kral” olarak nitelediği Hurmeli'ye karşı Zalpa kralını desteklemekte ısrar etmesi, Hurmeli'yi bölgede uygulamak istediği politikalara bir engel olarak mı gördüğü yoksa kervanların önemli uğrak yerlerinden olan Zalpa'da bir Asur kolonisinin bulunması ve ekonomik çıkarlar mı olduğu hususu tam olarak bilinmemektedir. Ancak sebebi her ne olursa olsun, ortaya çıkarılan mektup Asur'un Anadolu krallıkları arasındaki çatışmalardan kendi menfaatleri doğrultusunda yararlandığını da göstermektedir.⁷³

1.2. Anadolu'daki Ekonomik Durum

M.Ö. 2 binyılın ilk çeyreğinden başlayarak Anadolu krallıkları ile Asur arasında yapılmış ve siyasi özelliği bulunmayan anlaşmalarla uluslararası iktisadi faaliyetlerin yapılmış olması iktisat tarihi için oldukça önemlidir. Asurlu tüccarlarla Anadolu halkı, mevcut koloniler sisteminde, ırk, dil ve kültürel açıdan çok farklı

⁷²Günbattı, **a.g.e.**, 2014, s.27.

⁷³Günbattı, **a.g.e.**, 2014, s.26.

olsalar da, karşılıklı alışverişin ve bir arada yaşamının doğal sonucu olarak yoğun bir münasebet içinde olmuşlardır. Ne yazık ki ticari ve sosyal ilişkiler haricinde, Asurlularla Anadolu'nun ortak iş yaptıklarına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı açılardan karmaşık gibi görünen ancak, iktisadi açıdan sorunsuz işleyen bir sistem kurulmuştu. Malların sevk edilmesi, fiyatlarının belirlenmesi, gümrük işlemleri uygulanması ve vergi alınması, resmi kurumlara yapılacak ödemeler ve kredi gibi temel bankacılık uygulamaları günümüzdeki kaidelere oldukça benzemektedir. Kurulan bu düzenin hatasız uygulanması için Anadolu şehirleri yakınlarında kurulan karum ve wabartumlarda mümkün olabildiğince kapsamlı bir idari kadroya sahip kurumsal bir yapı da meydana getirilmişti. Bu yapı, ticaretin her aşamasının planını, meydana gelebilecek hukuki problemlerin çözümünü, karum ve wabartumlar arası irtibatın sağlanmasını ve yerel yönetimlerle kurulan münasebetlerin daha da geliştirilmesini farklı yöntemler kullanarak sağlamışlardır. Eski Asur araştırmacıları, Anadolu şehir krallıkları ile Asur arasında gerçekleştirilen ticaretin, karşılıklı belirlenen kurullarla şekillendiğini; temelde karşılıklı kazanç olan samimi teşebbüsler olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁴ Bu açıdan kurulan ticaret sistemini “kazan kazan” sistemi olarak tarif etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Başta kalay ve kıymetli kumaşlar olmak üzere, Anadolu'ya sevk edilen malların ilk satın alma hakkı saraylara aitti. Bir bakıma Asurlu tüccarların asıl müşterisi saray ve çevresiydi. Esasen, Asurlu girişimcilere verilen imtiyaz ve ödünlerin görünüşteki nedenleri kamusal ve şahsi gelirlerle ilgili olmasının yanında, temelinde Anadolu'nun kalay madenine duyduğu yüksek ihtiyacı yatmaktaydı. Birkaç belgede “*Burada kalaya çok ihtiyaç vardır*” cümlesi okunmaktadır. Kalay bakırla karıştırılarak bronz elde edilmekte, bu nedenle de çok miktarda kalaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bazen kendi aralarında şiddetli anlaşmazlık yaşayan Anadolu kralları, bilhassa askeri maksatlarla kullanılan bu stratejik madene sahip olabilmek için Asurlular'a büyük ödünler verdikleri ve onların anlaşmalara uygun olmayan kimi tavırlarını görmezden geldikleri değerlendirilmektedir. Anadolu ile Asur arasındaki ticaretin yanı sıra Anadolu içindeki ticari faaliyetlerde de söz sahibi olan

⁷⁴ Klaas R. Veenhof, “Ancient Asur: The City, its Traders, and its Commercial Network”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient** 53, 2010, s.39-82.

Asurlu tüccarlar (*tamkārūm*) Asur'da ikamet eden “ummiānum” olarak adlandırılan büyük sermayedarların ortakları (*tappūtum*) ya da temsilcileri durumundaydı. Patron olarak da ifade edilen ummiānumlar tüccarlardan başka, “šamallā’um” denilen ve küçük boyutlu ticari girişimleri olan tüccarlara da kredi sağlardı. Metinlerde “tüccar yardımcısı” şeklinde ifade edilen bu şahıslar, son zamana kadar Anadolu köylerine giderek, bir eşek ya da at arabasıyla peşlerinde getirdikleri tarak, ayna, iğne, incik boncuk gibi eşyaları satan çerçilere benzetilmektedirler. Anadolu’da ticari faaliyette bulunan girişimcilerin büyük bir kısmı aile üyelerinden meydana meydana geliyordu. Baba-oğul, kardeş ya da yakın akraba olan bu tüccarlar Anadolu içindeki ticarete de katılıyor; başta bakır ve yün olmak üzere, yerel kumaş ve tahıl ürünlerinin de ticaretini gerçekleştiriyorlardı. Tüccarlar kazançlarını arttırmak maksadıyla sermayelerini (*be’ülātum*) biraraya getirerek müşterek yatırımlara da girişebiliyorlardı. ayrıca, ortaklık için yatırdıkları parayı geri alabiliyor ya da hisselerini bir başkasına devredebiliyorlardı. Bazı tüccar ailelerinin kuşaklar boyu Anadolu’da yaşadıkları bilinmektedir. Bu çerçevede, elde edilen gayrimenkul satışına ait belgeler azımsanmayacak sayıda Asurlu’nun Kaneş’te konut (*bētum*) aldığı ve Anadolu’ya yerleştiğini ortaya koymaktadır.⁷⁵

Tüccarlar Asur’dan Anadolu’ya ihraç ettikleri ticari ürünleri gümüş veya altın karşılığında elden çıkarıyorlardı. Asur’a götürülen gümüş ve altın ise Anadolu’ya gönderilecek olan yeni malların temini için kullanılıyordu. Hammadde kaynaklarının bol olması ve yerel krallıkların en çok talep ettikleri kalayı saraylarına kadar getiren Asurlu tüccarların varlığı dikkate alındığında, yerlilerin bu türden bir ticari girişime katıldıkları düşünülmemektedir. Anadolu ile Asur arasındaki bu ticari faaliyetler neticesinde Asur’a azımsanmayacak büyüklükteki gümüş ve altın ile bazı kıymetli taşların taşındığı, bu sebeple de yaklaşık 250 yıl devam eden bu tek taraflı sürecin Anadolu’nun fakirleşmesine sebep olduğu da ifade edilmektedir. Kültepe’nin geç safhasını temsil eden Ib tabakasında ele geçen tablet sayısının II. tabakada ortaya çıkarılanlara istinaden daha az olması sebebiyle, Anadolu ile Asur arasındaki ticaretin bu zaman diliminde yavaşladığı ileri sürülmektedir. Ancak, 2001 yılı

⁷⁵Günbattı, a.g.e., 2012, s.62-63.

kazılarında ortaya çıkarılan belgelerin, II. tabakadaki kadar olmasa da, Ib döneminde de ticaretin devam ettiğini göstermektedir. Bazı Anadolu krallıkları ile Asur arasında yapılan ticari anlaşmalar bu durumun destekler nitelikte bilgi içermektedir. 2001 yılında ele geçen ve Ib tabakasına tarihlendirilen belgeler, MÖ. 1835 sonrasında Anadolu halkının iktisadi hayatın içinde etkin bir biçimde bulunduklarını da göstermektedir. Söz konusu belgeler II. kat'ta ele geçenlere göre farklılık göstermekte; bunların silindir ve damga mühürlerle damgalanmış oldukları görülmektedir. Bilhassa tabletler üzerinde var olan damga mühür baskılarının Anadolu'lular ait olması da⁷⁶ bu durumu teyit etmektedir. Az sayıda örnek olsa da, yerli halk da yazmaya başlamıştır. Ancak yazıyla ilk kez karşılaşan yerli halkın bütün ticari aktivitelerini belgelendirdiği düşünülmemektedir. Ancak gerçek olan husus, Kültepe/Kaneş kârum'un koloni devrinin geç safhasında da ticaret merkezi olma özelliğini korumuş olmasıdır.

Kültepe'de ele geçen tabletler incelendiğinde mektuplardan sonra en fazla tabletin borç senetlerine ait olduğu görülmektedir. Bu türden bir belge bugünkü klişe tabirlerle hazırlanmış senet ya da bonolarla benzerlik göstermektedir. Olağan bir senette borç verilen (genellikle) gümüşün miktarı, borç veren ve alanın isimleri, borcun vadesi, vade dolduğunda borcun ödenmemesi durumunda ne kadar faiz alınacağı belirtilmekte, ardından da, hafta, ay ve yıl adı (līmum) kaydedilirdi. Belgenin en sonunda da şahitlerin isimleri belirtilirdi. Yerliler ve Asurlular arasında hazırlanan mukavelelerde yerlilerin genellikle Asurlular'a borçlu oldukları görülmektedir. Asurluların kendi aralarında uyguladıkları faiz nisbeti, resmi bir kurum olan kârum'un tespit ettiği (*šibtum kīma awāt kārīm*) senelik % 30 seviyesindeydi. Bu oran aynı zamanda Asurlular arasında uygulanan resmi faiz oranıydı. Ancak yerlilerin bazen % 100'ün üstünde faiz oranıyla borçlandıkları da görülmektedir. Aşağıda örnek olarak verilen bir senette, ödemenin zamanında yapılmaması durumunda yıllık faiz oranının % 30 olacağı hususunda bilgiler yer almaktadır;⁷⁷

⁷⁶Özgüç, a.g.e., 1950, s.44.

⁷⁷Günbattı, a.g.e., 2012, s.85-86.

“Aşşur-malik’ten Dān-Aşşur 1/3 mina 5 şeqel saflaştırılmış gümüş alacaktır. 5(Gümüğü) Kurub-İştar’ın haftasından itibaren 10 hafta içerisinde ödeyecektir. Eğer ödemezse her bir mina için ayda bir ½ şeqel faiz ilave edecektir. Qarrātum ayı, İli-dān’ın senesi. Erraşulūlī’nin huzurunda, Aşşur-dūri’nin huzurunda.”

Anadolu halkı kendi aralarında gümüşten başka, başta tahıl olmak üzere, ekmek ve bazen de küçükbaş hayvan üzerinden borçlanmaktaydı. Kendi aralarında hazırladıkları mukavelelerde borcun geri ödemesinin, hasat zamanı öncelikli olmak üzere, bazı zirai ifadelerle tespit ediliyordu. Nadiren de olsa borcu geri ödeme tarihi, Anadolu’da kutsanan tanrılar için, yılın belirli dönemlerinde yapıldığı düşünülen bayramlar olarak belirleniyordu. Kimi mukavelelerde alacakları garanti altına almak için kefil istenildiği veya borç alanın varsilerini de borca karşı sorumlu tutacak bir teminat formülü belgeye eklediği anlaşılmaktadır. Aşağıda verilen belge, iki borçludan birisinin ve alacaklının Asurlu olduğunu, şahit olarak yazılan şahısların da yerli kimseler olduğuna işaret etmektedir. Borcun gecikmesi halinde ise yıllık % 60 faiz öngörülmüştür,⁷⁸

“Ennum-Aşşur, Amur-Aşşur ve (yerli) Tamria’dan 2 ½ mina saflaştırılmış gümüş alacaktır. İtūr-ilī’nin haftasından itibaren 10 hafta içerisinde ödeyecekler. Eğer ödemezlerse (her 1 mina için) ayda 3 şeqel gümüş ilave edecekler. Gümüş (borç) onların (mali bakımdan) sağlam ve (yasal olarak) sorumlu olanların başlarına bağlıdır. şahitler: Aşuahşu, Peruali, Hapuaşu.”

1.3. Anadolu Ticaretinin Kaynağı “Asur” Şehri

ATKÇ olarak adlandırılan ve M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğine tekabül eden dönem hakkında bilgi veren en önemli kaynak, Kültepe-Kaniş’te ele geçen belgelerdir. Bu bilgiler Asurlu tüccarların özel arşivlerine ait yaklaşık 23.500 Eski Asurca tablete dayanmaktadır. Bu tabletlerin 23.000 adedi Kültepe’de II. kat kazılarında ve geri kalanı ise Ib katında ortaya çıkarılmıştır. Asur’da ise bu döneme

⁷⁸Günbattı, a.g.e., 2012, s.87.

ait çok az sayıda belge ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu dönemle ilgili bilgilerin temel kaynağını Kültepe tabletleri oluşturmaktadır.⁷⁹

Eski Akad ardından da III. Ur Devletinin hegemonyası altındaki Asur şehri, III. Ur Devleti'nin M.Ö. 2000'li yılların başında yıkılmasından sonra, bağımsız bir şehir devleti haline gelmiştir. Irak'ın kuzeyinde, Musul şehrinin 100 km kadar güneyinde ve Dicle nehrinin kenarında kurulan Asur şehri, pek çok yönden stratejik bir konuma sahiptir. Bu avantajlı konumu sayesinde dönemin en dikkat çekici ticaret merkezlerinden birisi haline gelmiştir.⁸⁰ Asur'un bu öneminin farkında ilk Asur kralları, günümüzde adına “moratoryum” denilen, borçların affı veya ertelenmesi anlamında *addurarum* uygulamış ve komşu ülkelerdeki tüccarları Asur'a çekmeye çalışmışlardır. Asur kralı İluşumma'ya ait bir kitabede, “*Akadlılara ve onların oğullarına addurarum uyguladım. Bataklıkların kıyısından, Ur, Nippur, Awal, Kismar ve tanrı İştaran'ın Dēr'inden Asur'a kadar onların bakırlarını yıkadım*”⁸¹ şeklindeki sözleri, İluşumma'nın, önemli bir kumaş üretim merkezi olan ve Basra Körfezindeki bölgelerden bakır ihraç eden Güney Mezopotamya şehirlerindeki tüccarlar için Asur'u bir cazibe merkezi haline getirmeye çalıştığını göstermektedir. İluşumma'dan sonraki kral I. İrişum'da emsal bir yöntemle, Asur'u ticari açıdan bir cazibe merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Bu konudaki bir yazıtta, “*gümüş, altın, bakır, kalay, hububat ve yünden çer çöpe kadar addurarum uyguladım*”⁸² demekle, tüccarların serbest bir şekilde ticaret yapabilecekleri malların serbest dolaşımına olanak tanıyan kararlar aldığını ifade etmektedir.⁸³

Asur Devleti'nin Anadolu krallıklarıyla yaptığı ticaret, genellikle Mezopotamya menşeli tekstil ürünlerinin ve Orta Asya'dan ithal edilen kalay

⁷⁹ Hakan Erol, “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, **DTCFD**, C. 52, S. 2, 2012, s.426.

⁸⁰ Cecile Michel, “The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives”, **CSMS Journal** – Vol. 3, 2009, s.71.

⁸¹ K. A. Grayson, “Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BCE (to 1115 BCE)”, **The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods**, vol. 1. Toronto. 1987, s.18.

⁸² Grayson, **a.g.m.**, 1987, s.22.

⁸³ Klaas R. Veenhof, “Trade and Politics in Ancient Asur. Balancing of Public, Colonial and Entrepreneurial Interest”, Ed. C. Zaccagnini, **Mercante e politica nel mond antico**. (Saggi di storia antica 21), Roma, 2003, s.69-118.

madeninin Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu şehirlerinde satılması ve karşılığında gümüş ve altın gibi değerli madenlerin Asur'a taşınması şeklinde yapılmaktaydı. Asur aslında bir mal istihsal merkezi değildi. Mesela tekstil üretimi, kurumsal olarak değil, evlerde ve kadınlar tarafından gerçekleştiriliyordu.⁸⁴ Fakat bu devirde, Güney ve Orta Mezopotamya şehirlerinin bazılarında büyük miktarlarda ve sistematik kumaş üretimi yapılmaktaydı.⁸⁵ Dolayısıyla Asurlu tüccarların, bu bölgelerde dokunan ve Anadolu'nun fazlasıyla talep ettiği çeşitli kalitedeki kumaşlar için, belgelerde Akadlı oldukları ifade edilen Güney ve Orta Mezopotamyalı tüccarlarla sıkı ticari ilişkiler tesis ettikleri de bilinmektedir.⁸⁶ Bunun yanında tüccarlar yalnızca tekstil ürünleri için değil Asur'da olmayan, Güney Mezopotamyalıların Umman çevresinden getirilen bakır için de Akadlı tüccarları Asur'a çekmeye çalışıyorlardı.⁸⁷ Anadolu krallıklarının bronz elde etmek için ihtiyaç duyduğu ve ticaretinin temel unsuru olan kalayın Asur pazarına getirilmesinde, Asurlu tüccarların herhangi bir faaliyeti tespit edilememiştir. Dolayısıyla, büyük ihtimalle Kuzeydoğu Afganistan ya da Özbekistan'dan temin edildiği düşünülen kalayın Asur'a kimler tarafından getirildiği konusu da bilinmemektedir. Fakat bazı işaretler kalayın Asur'a İran'ın güneyindeki Elamlılar tarafından getirildiğini göstermektedir.⁸⁸ Tüccarlar, Kültepe'de ortaya çıkarılan birkaç belgede "aşağı ülkenin kervanı" (*harrānum ša māt šapiltim*) henüz Asur'a ulaşmadığı için kalay satın alamadıklarından yakınmaktadırlar. Bir belgede ise; "aşağı ülkenin kervanı"nın doygun olduğu, yani Asur'a bol miktarda kalay geldiği vurgulanmıştır.⁸⁹ Söz konusu "Aşağı ülkenin" bugünkü karşılığı hususunda tartışmalar olsa da getirilen ticari mal kalay olması, Susa merkezli Elam Ülkesi'nin Aşağı ülke olabileceğini düşündürmektedir.⁹⁰ Buna göre de, kalay ve diğer Orta Asya menşeli lapis-lazuli, akik vb. bazı değerli taşların

⁸⁴Klaas R. Veenhof, **Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology**, Leiden. 1972, s.103 vd.

⁸⁵Mogens T. Larsen, "Commercial Networks in the Ancient Near East", ed. M. Rowlands vd., **Centre and Periphery in the Ancient World**, Cambridge, 1987, s.51.

⁸⁶Michel, **a.g.m.**, 2009, s.75.

⁸⁷Veenhof, **a.g.m.**, 2003, s.93.

⁸⁸Jan Gerrit Dercksen, **Old Assyrian Institutions**, (MOS Studies 4), Leiden. 2004, s.27.

⁸⁹Emin Bilgiç ve Cahit Günbattı, **Ankaraner Kültepe Texte III**, Freiburger altorientalische Studien (FAOS) Beiheft 3, Stuttgart, 1995, s.73.

⁹⁰Dercksen, **a.g.e.**, 2004, s.30.

Asur pazarına Elamlı tüccarlar tarafından taşınması ihtimali nedeniyle,⁹¹ Asur şehrinin Elamlılar'la da ticari etkileşime girdikleri değerlendirilmektedir.⁹²

Mezopotamyalı tüccarlar ilk kez ATKÇ'nda Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunmuyorlardı. Anadolu için yazılı devirlerin başlamasından yaklaşık 400 yıl kadar önce Akad İmparatorluğu'nun ilk kralı olan Sargon, Puruşhanda'ya askeri bir sefer düzenlemişti. Bu tarihi harekâtın edebi bir dille anlatıldığı *Şar Tamhari* “savaşın kralı” metinlerinden, Sargon'un bu seferi Puruşhanda'da ticaret yapan Akadlı tüccarların talepleri üzerine yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kültepe-Kaneş'te, Asurlu bir tüccarın arşivinde Eski Asurca yazılmış, Sargon'un askeri seferlerinin yazılı olduğu bir tablet daha bulunmuştur. Bu mühim belgede; Sargon'un, aralarında Anadolu'ya yaptığı bir seferinde olduğu, askeri hareketlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Sargon “dört cihanın kralı, kudretli kral” sözleriyle kendisini takdim etmekte ve “doğudan batıya kadar bütün ülkeleri zaptettiğini, bir günde 70 şehri yendiğini ve krallarını esir ettiğini, Amanos dağlarını ikiye ayırdığını ve onların arasına bir kazık gibi heykelini diktiğini” anlatmaktadır. Bu ünik belgede isimleri zikredilen şehirler arasında Hatti ve Kaneş'in de olması dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu tarihi belge, Sargon'dan çok sonraları Hititçe olarak kaleme alınmış ve Boğazköy bölgesinde ele geçen *Şar Tamhari* adlı metinde anlatılanların gerçekliğini teyit etmiş, ayrıca Sargon'un, bilinenden çok daha geniş bir Anadolu coğrafyasında bu faaliyetleri gerçekleştirdiğini belgelemiştir.⁹³

Puruşhanda'daki Akadlı tüccarların varlığı göz önüne alındığında, ATKÇ'nda Anadolu ile Mezopotamya arasında tesis edilen ticari ilişkilerin geçmişinin oldukça eskiye dayandığı, Asur ticaret kolonilerinin öncülerinin daha Akadlılar zamanından itibaren oluşmaya başladığı söylenebilmektedir. Sümerlilerin M.Ö. 3200'lerde yazıyı keşfetmelerinden uzun bir süre sonra (yaklaşık bin yıl) Anadolu yazıyı

⁹¹ Klaas R. Veenhof ve Jesper Eidem, **Meopotamia: The Old Assyrian Period**, Academic Press, Fribourg, 2008.

⁹² Hakan Erol, “Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 38 (2015), s. (425-443), s.428.

⁹³ Hans Gustav Güterbock, “Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonien und Hethitern bis 1200”, **ZA** 44, (1938), s. 45-149.

tanımıştır. Eski Anadolu tarihi açısından son derece mühim olan bu gelişme, M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'ya ticari maksatlarla gelen Asurlu tüccarlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bu tüccarlar, çoğunluğu Anadolu'nun orta ve güneydoğusunda yer alan 40 kadar merkezde, belgelerde *kārum* ve *wabartum* şeklinde tanımlanan ticaret kolonilerini teşkil etmişlerdir. Bu kolonilerin Kültepe-Kaneş'teki *kārum*'a bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Akadça "liman" manasına sahip *kārum* Anadolu'da "ticaret merkezi, pazar yeri" anlamında kullanılmıştır. *Kārum*'lar krallık merkezlerinde ya da büyük şehirlerde kurulurken, *wabartumlar*'ın *kārumlar*'a göre ticari potansiyeli daha az olan küçük şehirlerde kuruldukları bilinmektedir. Akadça "misafir" manasındaki *wabrum/ubrum* kelimesinden türetildiği göz önünde bulundurulduğunda, *wabartumlar* tüccarların konakladıkları, yük hayvanlarını dinlendirdikleri ayrıca kervan yüklerinin de depolandığı ticari istasyonlar olmuşlardı. Tüccarlardan bazılarının, başta Kaneş şehri olmak üzere hayatlarının önemli bir kısmını Anadolu şehirlerindeki bu kolonilerde geçirdiği, evlendikleri ve çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Ancak pek çok tüccar işleri nedeniyle, Asur'a gidip gelmekte veya Anadolu içinde ticari seyahatlere çıkmaktaydılar. *Karum* ve *wabartumlar*'daki her türlü ticari aktivite belirlenmiş kurallar ve kayıt altına alınarak yürütülmekteydi.⁹⁴

1.4. Ticareti Yapılan Ürünler

Asurlu tüccarların Anadolu ile yaptıkları ticaretin özünü ihtiyaç duyulan malların temininden ziyade, önemli bir kısmının Babil'den sağlandığı düşünülen kumaşların ve yine dışardan ithal edilen kalayın pazarlanması oluşturmuyordu. Diğer bir ifadeyle Asurlular'ın ticaretteki rolü daha çok komisyonculuk şeklindeydi. Bölgede yapılan ticaret farklı ürün gruplarından oluşuyordu. Özellikle, kalay "annakum" ve elbiselik kumaş ticaretin temelini teşkil ediyordu. Ticaret karşılığında alınan vergiler ise değişken miktarlarda olmakla birlikte genellikle %5 oranında olmaktaydı.⁹⁵

⁹⁴Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.31.

⁹⁵Baydur, **a.g.e.**, 1970, s.40.

Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen ürünler arasında ilk sırayı yaklaşık 50 çeşidi bilinen kumaşlar (*şubātum*) ve elbiseler (*lubūšum*) almaktaydı. Anadolu'da sattıkları kumaşlardan üçü yerel üretimdi. Anadolu'ya özgü bu kumaşlar *pirikannum*, *saptinnum* ve *menuniānum* idi. Aralarından en ünlüsü *pirikannum* kumaşıydı ve metinlerden Mama, Luhuzattiya ve Kaneş'te üretildikleri anlaşılmaktadır. Pek çok Kültepe metninde karşılaştığımız *kutānum*-kumaşının nerede dokunduğu ve Arapça'daki "keten" sözcüğü ile ilgisinin bulunup bulunmadığı tam olarak bilinmemektedir.⁹⁶ Metinlerde ayrıca "Abarna kumaşı", "Akad kumaşı" ve "Talhat kumaşı" gibi, üretim yerleriyle anılan kumaş türleri de bulunmaktaydı.⁹⁷

Araştırmalar kumaşların dokunması ve ihracında kadınların rol aldığını göstermektedir. Bu kapsamda tarihi kayıtlarda Anadolu'ya farklı cins kumaş gönderen 20 kadar kadın üretici/tüccarın ismi geçmektedir. Bunların Anadolu'daki kocaları ya da kardeşleriyle yazışmalarında ticareti yapılan kumaşların cins ve miktarlarına ilişkin hususları içerdiği bilinmektedir. Bu özel yazışmalarda kumaşların özelliklerine ve ölçülerine ilişkin kadınlara yönelik tenkitlerin olduğu, onların da gönderdikleri kumaşların parasını zamanında alamadıklarını ve bu yüzden geçim sıkıntısına düştüklerini ifade etmektedirler. En tanınmış tüccarlardan biri olan "Uşur-şa-İştär"ın kız kardeşi Şimat-Su'en bir mektubunda, "*boş bir kilerde oturmaktayım*" diyerek durumunun zorluğunu yakınlara dile getirmektedir. Anadolu'ya ihraç edilen kumaşların çok olması, bunların tamamının bir evde üretilmeyeceğini göstermektedir. Bu da bazı kumaşların Asur pazarlarından toplanarak geldiğinin işaretidir. Kumaşların ederi ince ya da kalın dokunmuş olmaları ve kullanılan yün miktarı ile orantılıydı. Metinlerde, ince ve kaliteli olmaları ile renkleri dışında, kumaşları birbirinden ayıran detaylar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.⁹⁸

Eski Babil devri mektupları Mezopotamya'daki hayvan sürüleriyle ilgili bilgiler veren en önemli kaynaklardır. Söz konusu yazışmaların bir kısmı koyunların

⁹⁶ Bilgiç, **a.g.m.**, 1961, s.120; Klaas R. Veenhof, **Kültepe Tabletleri VIII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss.130-133; Dercksen, **age**, 2004, s.128-145.

⁹⁷ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s. 67.

⁹⁸ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.194.

kırılmasıyla ilgilidir. ATKÇ’nda Anadolu’nun Asur’dan ithal ettiği mallar arasında tekstil ürünlerinin ilk sıralarda yer alması, Mezopotamya’daki büyük miktardaki koyun varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Kamunun (saray) en büyük gelir kaynaklarından biri de yündü. Bu bakımdan idareciler küçükbaş hayvanların zamanında ve uygun bir biçimde kırılmasına özen göstermektedir. Mari kralı Yasmah-Addu’ya gönderilmiş bir mektup bu konu hakkında iyi bir örnektir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır;⁹⁹

“Kral, Adad-zikkalamma’yı koyunların kırılması için Alimma şehrine gönderdi. O şöyle dedi: ‘Sen git Lāqipum oraya gelinceye kadar koyunlar yıkansınlar.’ Ben şimdi buraya geldim fakat (koyunları) kırkan bir işçi bile yoktur. Koyunlar kırılmamıştır. Hasidānum dün buraya 150 işçi gönderdi. Bu kadar çok koyun 150 işçi ile mi kırılacak! Beyim, Hasidānum’a sert bir emir göndersin ki, o bana (daha fazla) işçi göndersin ve Tamakumeni’ye ait işçilerden 300-400 işçiyi iki günlük azıklarıyla birlikte alsın ve beyimin emri üzerine buraya göndersin ve üç gün (boyunca) kırsınlar.”

Anlaşıldığı üzere söz konusu koyunları kırmak için gerekli işçi sayısı yaklaşık 500 olup işçilerin üç gün çalışması gerekmekte; yaklaşık bir hesaplama ile da 10 binden fazla hayvanın kırılacağı anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Asur’dan Kaneş’e gelen ticaret yolu üzerindeki bugünkü Elbistan civarında olduğu düşünülen, başta Luhuzattiya şehri olmak üzere Mama ve Timelkiya, yün ticaretinin oldukça hareketli olduğu şehirler durumundaydı. Metinlerin bazılarında “yün Asur’da pahalıdır” (*šaptum ina ālim waqrat*) ifadesiyle, yünün Asur’daki değeri hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum doğrudan arz-talep dengesiyle orantılıdır. Anadolu’ya ve diğer çevre ülkelere büyük çapta kumaş ihraç edilmesi, Asur’da ev imalathanelerinden oluşan bir dokuma sanayinin doğmasını sağlamıştı. Bu yerel işletmelerin yün ihtiyacının da komşu ülkelerden temin edilmiş olabileceği

⁹⁹Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.69.

¹⁰⁰Veenhof, **a.g.e.**, 2004, s.130-143; Dercksen, **a.g.e.**, 2004, s.183-189.

değerlendirilmektedir. Metinlerde yünün yanı sıra deri ve posttan da söz edilmektedir.¹⁰¹

M.Ö. 3000 yılını işaret eden Çorum-Alacahöyük ve Tokat-Horoztepe mezarlarında bulunan maden eserleri, daha bu dönemlerde Anadolu'nun maden işlemede ileri bir seviyede olduğunu; altın ve gümüşü karıştırarak elektron, bakır ve kalayı karıştırarak da bronz elde etme yöntemlerini bildiklerini göstermektedir. Kültepe/Kaneş'de ele geçen pek çok madeni alet, silah ve figürinler ile bunlar için hazırlanmış taş kalıplar MÖ. 2.binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'ların ulaştığı yüksek maden teknolojisinin delileri kabul edilmektedir. Tahsin Özgüç, bilhassa kalıptan kurşun malzeme dökümünü Anadolu'ya özgü bir teknik olarak kabul etmektedir.¹⁰²

Kalay (*annakum*) tüccarların Anadolu'da pazarladıkları ürünler içinde birinci sırada yer almaktaydı. Asurlu tüccarların Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi uzak ülkelerden zorlu koşullarda kalay ithal etmelerinin¹⁰³ sebebi muhtemelen Anadolu'da bu madene duyulan taleple ilgilidir. Asur ile yerel Anadolu krallıkları arasında varılan anlaşmalarda, Asurlulara verilen imtiyazlar ve tavizlerin nedeni de kalayı elde etme isteğinden kaynaklanıyordu. O dönem itibarıyla kapların kalaylandığına ya da kalayın farklı bir maksat için talep edildiğine dair başka bir veri olmadığı göz önüne alındığında, bu kıymetli madenden yalnızca bakırla karıştırılarak bronz elde etmek için faydalandığı anlaşılmaktadır. Belgeler kalayın fiyatının Asur'a nispeten Anadolu'da iki kat daha pahalı olduğunu göstermektedir. Asur'da 14-15 *şeql* kalay fiyatı 1 *şeql*'ken, Anadolu'da bu meblağa yalnızca 6-7 *şeql* kalay satın alınabiliyordu. Bu oranlar, Asurluların Anadolu'ya getirdikleri kalaydan %100 kâr elde ettiğini göstermektedir.¹⁰⁴

Diğer önemli bir ticaret malı bakırdır (*werium*). Bazı istisnalar hariç, bakırın Asur'a götürülmediği belirlenmiştir. Asurlular Anadolu'ya getirdikleri tekstil

¹⁰¹Veenhof, **a.g.e.**, 2004, s.132-134.

¹⁰²Özgüç, **a.g.e.**, 2005, s.238.

¹⁰³Dercksen, **a.g.e.**, 2004, s.19.

¹⁰⁴Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.72.

ürünleri ve kalayı bakırla değiştirmekte ve aldıkları bakırı bu kez yerli halka gümüş ve altın karşılığında satmaktaydılar. Öte yandan kendi aralarında da bakır üzerinden borçlanmaktaydılar. Pek çok metinde yüzlerce kg. ağırlığındaki bakırın eşek (*emārum*) ya da arabalarla (*ereqqum*) taşındığı bilgisi geçmektedir. Asurlular arasındaki bir yazışmada, “*Puruṣhattum*’da bakır için (pazar) uygundur, biz bir araba kiralayamadık ve (bakır) *Puruṣhattum*’a getiremedik. Eşekleri buraya gönder. Biz onun bakırını *Puruṣhattum*’a getireceğiz.” ifadeleri yer almaktadır. Bakır, gümüş ve altının yanında ödeme aracı olarak da kullanılmaktaydı. Ancak büyük bir kısmının kalayla karıştırılarak tunç (*siparrum*) elde edilmesi için kullanıldığı bilinmektedir. Tunç, çoğunlukla silah ve bazı araç-gereç yapımında kullanılmaktaydı. Ticareti değeri oldukça sınırlı olması sebebiyle tabletlerde çok geçmemektedir. Jan Gerrit Dercksen bakır ve bakır ticareti ile ilgili yaptığı detaylı çalışmasında; Turhumit, Haburāta, İştanuwa, Kunanamut, Neneṣṣa Şawit, Tapaṣatta, Taritar, Tiṣmurna, Tuhpiya, *Puruṣhattum* ve Waṣhaniya şehirlerinin ön plana çıktığını belirterek, bu şehirler arasında Turhumit’in maden işleme merkezi olarak dikkat çekici bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵

Pek çok Kültepe tabletinde geçen gümüş (*kaspum*) para olarak kullanılmaktaydı. Asurlu tüccarlar Asur’dan tedarik ettikleri malları ya doğrudan gümüş ve altın karşılığında satıyor ya da önce bakır, hububat, yün ile değiş-tokuş yapıyor daha sonra bunları da pazarlıyorlardı. Piyasada, kalıplara dökülmek suretiyle üretilen standart ağırlıkta dikdörtgen ya da halka şeklinde gümüş kullanılmaktaydı. Kaneş’deki karum idaresi gümüşün kalitesini kontrol ediyordu. Anadolulara ait borç senetlerinde kalitesi düşük bir tür gümüşten (*litum*) bahsedilmesine rağmen, Asurlular kendi aralarında arıtılmış (*sarrupum*) kaliteli gümüş üzerinden borçlanmaktaydılar.¹⁰⁶

Asurlu tüccarların Anadolu’daki ticari faaliyetlerinin ana gayesi kazançlarını altın olarak Asur’a götürmekti. Sermayedarların bir araya gelerek kurdukları şirketlerin sermayeleri altın (*hurāṣum*) olarak tutulmaktaydı. Ayrıca altına yatırım

¹⁰⁵Dercksen, a.g.e., 2004, s.16.

¹⁰⁶Günbattı, a.g.e., 2012, s.75.

yapmak da oldukça popülerdi. Eski Asurca metinlerde karşılaştığımız “*šehre (Asur’a giden) kervan için iyi altın*” ifadesi, kaliteli altının Asur’a götürülme çabasını göstermektedir. Altın o denli kıymetliydi ki Asurlular hariç yabancılara altın satışı yasaktı. Aşağıda tercümesini vereceğimiz belge, Asur kralının Kaneş kârum’una yazdığı bir mektup olup Asur idaresinin altınla ilgili politikasını göstermesi açısından önemli bilgiler içermektedir;¹⁰⁷

“Kaneş kârum’una waklum şöyle söyler: ‘Altınla ilgili size gönderdiğimiz Asur şehrinin kararı hakkındaki tablet; o tablet iptal edilmiştir. Altınla ilgili herhangi bir karar tespit etmedik. Altın hakkındaki önceki karar hala geçerlidir. (Asurlular) kendi aralarında altın satabilirler. (Fakat) stelin sözleri gereğince kim olursa olsun hiçbir Asurlu Akadlı’ya, Amurrulu’ya veya Subarlı’ya altın satmayacak. Kim böyle yaparsa canlı kalmayacak.’”

Çivi yazılı metinlerde geçen ve ticarete konu olan diğer metaller; demir, kurşun ve antimon’dur. Asurlular altın, gümüşün dışında bazı değerli taşların da ticaretini yaptıkları anlaşılmaktadır. Metinlerde isimleri zikredilen bu değerli taşlar; aşı’um / amūtum (muhtemelen ametis taşı), lapis lazuli, hematit, akik ve pappardalium (bugünkü karşılığı bilinmemektedir)’dur.¹⁰⁸

¹⁰⁷Veenhof, **a.g.e.**, 2004, s.133.

¹⁰⁸Günbatti, **a.g.e.**, 2012, s.77-84.

II. BÖLÜM

ANADOLU'NUN SOSYAL DURUMU

Asurlular ve Anadolu'lular arasındaki sıkı ticari ilişki zamanla kaçınılmaz olarak sosyal ve kültürel anlamda da etkisini göstermiştir. Bu bağlamda birçok Asurlu Anadolu kültürüne bir şekilde entegre olmuştur. Bilhassa Anadolu'ya yerleşmeleri ve gerçekleştirdikleri evlilikler bu bütünleşmenin başarısındaki en önemli etkidir. Bilhassa ATKÇ'nin sonlarında kimi Asurlu'nun çocuklarına Anadolu ismi verdikleri belirlenmiştir. Yerli kızlarla evlenen tüccarların bir kısmı memleketlerine dönmemiş, Anadolu'ya yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Geride (Asur'da) bırakılan eşler ya da kız kardeşler, tüccarların her türlü ticari ve hukuki işlerini yürütmüşler, tıpkı bir iş ortağı gibi hareket etmişlerdir. Bu bayanların eşlerinin ya da kardeşlerinin mali durumlarıyla da yakından ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Bu kadınlar arasında, Kaneş'te yaşayan ünlü tüccar *Usur-şa-İştur*'ın kız kardeşleri Şimat-Su'en ve Akadia ön plana çıkmaktadır. Metinler, bu bayanların ailenin ticari faaliyetlerinde önemli yerleri olduğunu göstermektedir. Kız kardeşler, ailenin erkek çocukları olan Usur-şa-İştur ve diğer Hunia ile pek çok hususta yazışmışlardır. Gönderilecek malların temini ve Anadolu'ya sorunsuz olarak ulaştırılmaları amacıyla paketlenip eşeklere yüklenmesi gibi faaliyetlerde mesuliyet aldıkları anlaşılmaktadır.

Belgeler, kadınların da mühür sahibi olduklarını ve resmi kurumlarla (*bēt ālim* “şehir dairesi”, *bēt līmim* “limum dairesi”) direk iletişim kurabildiklerini göstermektedir. Bazı mektuplarda, çeşitli zorluklar nedeniyle bunalan kadınların, kocaları ya da kardeşlerine sitemde bulundukları; Asur'a dönerek kendilerine sahipsiz bırakmamalarını istemektedirler.¹⁰⁹

Anadolu'daki bazı kadınların da ticari faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. Bunlardan en tanınmış olanı *Madawada*'dır. Bu Anadolu'lu bayanın M.Ö. 1875 ve

¹⁰⁹ Gûnbattı, a.g.e., 2012, s.128-129.

sonraki dönemde ticari hayatın içinde etkin bir şekilde yer aldığı belgelere yansımaktadır. Madawada'ya ait metinlerden, köle satın aldığı, yerlilere faizle borç para ve hububat verdiği, hububat verirken ve geri alırken de kendisine ait ölçü kabını kullandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Babalarının ölmesinden sonra kardeşler arasındaki miras paylaşımı konularıyla ilgili bilgilerin yer aldığı bazı mektuplar da aile yazışmaları arasında yer almaktadır. Kaneş'e yerleştiği anlaşılan bir Asurlu'dan kalan mirasla ilgili iki kişi arasındaki miras paylaşımı hususunun yer aldığı tablette şahıslardan biri, "*Babamızın vasiyeti gereğince Kaneş'teki ev, hizmetliler ve mobilyalar bana aittir. ... Geri kalan hissem için geleceğim ve Kaneş'teki evi göreceğim*"¹¹¹ diye yazmıştır.

Asur Devleti'nin yerel Anadolu krallıklarıyla doğrudan ticari bir ilişkileri yoktu. Ancak Asur'un gelişmesinde büyük katkıları olduğu için tüccarların her türlü ticari aktiviteleri hem takip ediliyor hem de destekleniyordu. Karum ve wabatumlarda uluslararası ticarete yönelik pek çok düzenleme yapılmış ve Asurlular arasında dayanışmanın temini için bazı kurumlar da tesis edilmişti. Bu yapı içinde en önemli teşkilat Anadolu'da Asur'u temsil eden "kārum dairesi" (*bēt kārīm*)'dir. Belgeler ticaretle uğraşan Asurluların buraya kayıtlı olduklarını göstermektedir. Asurlu *İkuppīya*'nın arkadaşına gönderdiği mektupta, "*Talimatın gereğince kārum dairesine girdik ve kārum'un tabletlerini inceledik, fakat senin adın kayıtlı değildi.*" ve *Puruşhattum*'daki kārum dairesi kastedilerek, "*Senin hisseni Būr-Aşşur aldı. Onun adı kārum dairesinde kayıtlıdır.*" ifadeleri Asurlu tüccarların karum dairesine kayıtlı olmalarının bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. Kārum aynı zamanda malların depolandığı ve değerli eşyaları muhafaza edildiği bir yerdi. Muhattapları Asurlu olan bir belgede, "*Toplam 330 (mina) bakır içinden 40 mina kaliteli bakırı (ve) 120 (mina) bakırı senin hissen olarak kārum dairesine depo ettim.*" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu hizmetler karşılığında kārum'da tüccarlardan vergi alıyordu. Aynı

¹¹⁰ İrfan Albayrak, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada'", 3. **UHKB**, 1998, s.1-14.

¹¹¹ Karl Hecker, G. Kryszat, ve L. I. Matouš, **Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität Prag**, Praha, 1998, s.278-279.

zamanda karumlar kredi veriyor ya da ihtiyaç duyduğunda kendi de tüccarlardan borç alabiliyordu.¹¹²

2.1. Hukuk Sistemi ve Aile Yapısı

Asurluların hukuk sistemi çok karmaşık değildi. Eğer Anadolu’da kendi aralarında hukuki bir sorun yaşanması durumunda çözüm merci *kārum*’du. Duruşmalar mahkemelerde yapılmakta ve kararlar “küçük (ve) büyük” olarak ifade edilen, görevleri hakkında detaylar bulunmayan kimselerden oluşan bir heyet tarafından verilmekteydi. Bu heyetin toplanma yeri, aynı zamanda Tanrı Aşşur’un hançerinin bulunduğu hamrum’du. Kaneş’teki *kārum* dairesine ait bir kararda, “*Kaneş kārum’unun küçük (ve) büyük (kimselerin meclisi) kutsal hamrum’da Tanrı Aşşur’un hançeri önünde karar verdi*”¹¹³ ifadesi geçmektedir.

Kārumlar Asurlu tüccarların yerel yönetimlerle yaşadıkları sorunlarda onları korumak ve kollamakla yükümlüydüler. Kültepe metinleri arasında, ismi belirtilmeyen bir Anadolu şehrinin kral ve kraliçesi ile o şehirdeki karum dairesinin temsilcileri arasındaki bir görüşmeye dair bilgi veren bir belge mevcuttur. Görüşmenin sebebi Asurlu bir tüccarın tutuklanmasıdır. Kaynaklarda, Eski Anadolu’da “Su Ordali” adı ile geçen bir uygulama ile suçlu olduğu düşünülen bir kişinin nehir veya göle atıldığı, eğer suçsuz ise geri dönmesi, suçluysa geri dönememesi şeklinde cezalandırma yapıldığı bilgisi yer almaktadır.

Adaletin tesisinde yetkili olan iki topluluk ya da meclis daha vardı. İlki, “yaşlılar” (*šībūtum*) olarak nitelenen şahıslardan oluşmaktaydı. Bir belgede, “*Yaşlılar (meclisi şöyle) karar verdi: ‘1/2 mina gümüşü Lā-tarāk’ın oğlu Al- abum İdī- abum’un līmum’una kadar ödeyecek.*” bilgisi verilmektedir. Yerinde neticelendirilemeyen davalar ise, Anadolu’daki tüm karum ve wabartumların idari olarak bağlı olduğu Kaneş’teki *kārum*’una iletilmekte ve mesele burada çözüme kavuşturulmaya çalışılıyordu. Muhtemelen çözülmesi daha karmaşık meseleler

¹¹² Günbattı, a.g.e., 2012, s.109.

¹¹³ E. Laroche, “Fleuve et Ordaile en Asie Mineure Hittite”, *Festschrift Heinrich Otten*, Wiesbaden, 1973, s.179-189.

Asur'a taşınyordu. Tabletlerde Asur'daki *bēt ālim*'in (şehir dairesi) en yüksek karar merci olduğu anlaşılmaktadır. Kutsal yer *hamrum*'da toplanan bu meclise bazen kral da başkanlık ediyordu. Mahkemede şahitler de hazır bulunmakta; davalı, davacı ve şahitler şehir ve kral üzerine yemin etmekteydi. Dava sonunda çıkan sonuç, kralın mühürlediği zarflı bir mektupla Anadolu'ya Kaneş kārūm'una geri gönderilmektedir.¹¹⁴

Kan parası ödenmesi hususunda bilgilerin yer aldığı tabletlerde, Anadolu'da katledilen bir tüccarın ailesine kan parası verileceği, katilin Asurlular'a teslim edileceği ve katilin bizzat Asurlular tarafından ölümle cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Bu uygulama Hammurabi Kanunları'ndaki kıssasa kısas prensibine benzemektedir. Temelde yaralama ve adam öldürme gibi suçlarda, mağdur ya da ailesine kan parası ödenmesinin haricinde, suçlu ya da aile üyelerinden intikam alınması Eski Önasya'da var olan bir uygulamaydı. ATKÇ'nda böyle bir uygulamanın Anadolu toplumunda olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Hitit kralı Telepinu'nun Fermanı'nda, öldürülen bir kişinin mirasçısının, katilin öldürülmesini talep edebileceği gibi kan parası ödeyip kurtulacağı belirtilmektedir. Hiçbir kayıta Anadolu'da ölüm cezasının uygulanma şekliyle ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Anadolu'da suçluların hapse atılması uygulamasının da bulunduğu bilgisine kayıtlardan ulaşılmaktadır.¹¹⁵

Anadolulular evlenme ve boşanmada kadın ve erkeği bir tutmakta ve bireylere eşit haklar tanımaktaydılar.¹¹⁶ Yerli kadınların Asur'lu tüccarlarla evlenmeleri de sık görülen bir durumdur. Eşleri Asur'da kalan tüccarlar da yerli kadınlarla geçici evlilikler yapabiliyorlardı. Yapılan anlaşma gereği evlilik herhangi bir zamanda bozulabilmekteydi. Bu durumda iki taraftan birisi boşanma tazminatı ödemek zorunda kalıyordu. Yerli bir kadınla evlenen bir Asurlu kendi ülkesine tamamen dönmek isterse, karısına yine tazminat ödemekte ve dilerse çocuklarını da yanında

¹¹⁴Çeçen, a.g.e., 1995, s.37-44.

¹¹⁵Kaspar K. Reimschneider, "Prison and Punishment in Early Anatolia", *JESHO*, 1 (1977), s.114-126.

¹¹⁶Emin Bilgiç, *Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi II, 1943, s.34.

götürebilmekteydi.¹¹⁷ Ticaret ilişkilerinin yanında bu tür evlenmeler de iki ülke arasında kültürel bağların artmasına yardımcı olan bir husus olmuştur.¹¹⁸

2.2. Dini Hayat

Arkeologların yaptıkları çalışmalarda, mezar (*qubûrum*) türleri, defin törenleri, kurban edilen hayvanlar ve ölü hediyeleriyle ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Kültepe/Kaneş kârum'unda ölümler evlerin avlusu ya da odalarının tabanlarına küp, taş sanduka ya da çukurlara uzatılmış ya da dizleri karına çekilmiş (cenin pozisyonu) durumda gömülmekteydiler.¹¹⁹ Normal gümünün yanında ölümlerin yakılarak gömüldükleri de belirlenmiştir. Metinlerde Hitit krallarının da yakıldığı bilgisi yer almaktadır. Mezarlara konulan hediyelerden insanların ölümden sonra hayatın devam ettiği inancını taşıdıkları düşünülmektedir. Tanrılara hayvan kurban edilmesiyle ilgili Kültepe'de ele geçen bir tablette, “*bir koyunu Tanrı Aşşur'a, bir koyunu Tanrı Bēlum'a, bir koyunu (ise) bizim tanrımıza kurban ettik*” ifadeleri yer almaktadır.¹²⁰

Kültepe metinlerinde ölenin arkasından yapılan törenlerin detaylarına dair bir kayıt bulunamamıştır. Bilindiği üzere Asurlu tüccar Şalim-Aşşur Turhumit şehrinde vefat etmiş ve burada gömülmüştür. Bir seyahat esnasında yapılan harcamaların not edildiği bir Kültepe metninde, Şalim-Aşşur adında bir Asurlu tüccarın öldüğü ve onun için bir tören tertip edildiği ifade edildikten sonra, onun için anıt mezar yaptırıldığı bilgisi mevcuttur.

Hem Mezopotamya'da hem de Hititler zamanında Anadolu'da tapınaklar yalnızca kutsal mekânlar değillerdi. Bu yapılar dini hayatın içerisinde oldukları gibi ticari aktivitelerde de bulunabiliyorlardı. Tapınaklar büyük arazilere ve hayvan sürülerine sahipti. Bu halleriyle çok sayıda işçi ve memur çalıştıran işletmeler durumundaydılar. Kaynaklarda, ATKÇ'nda saraylarından sonra tapınakların en

¹¹⁷H. Lewy, “Anatolia in the Old Assyrian Period”, **The Cambridge Ancient History**, rev. ed. I ve II, 1965, s.13 vd.

¹¹⁸Baydur, **a.g.e.**, 1970, s.49.

¹¹⁹Özgüç,**a.g.m.**, 1953, s.56, 58.

¹²⁰J. Lewy, HUCA: On some Institutions of the Old Assyrian Empire”, Hebrew Union College Annual 27, 1956, s.35.

önemli ekonomik güç oldukları ve pek çok sektörde ticari faaliyetlerde bulundukları yer almaktadır.

Mahkemelerde Asurlu şahitler ifadelerini tanrı Aşşur'un hançeri ya da *şugariā'um* ambleminin huzurunda yemin ederek verirlerdi. Buradan hareketle, Asur kolonisinin bulunduğu yerlerde Tanrı Aşşur'a ait kutsal bir yapı ya da onun sembolünün yerleştirildiği tanrısal bir mekânın olduğu söylenebilmektedir. Kaneş kârumu'nda bulunan, üzerinde silindirik mühür baskıları yer alan tablet ve bullalar, yerli ve yabancı tanrılar hakkında bilgiler veren önemli kaynaklardır.¹²¹

Belgelerde Asur'un Baş Tanrısının Aşşur; Su Tanrısının Ea; Aşk ve Savaş Tanrıçasının İştar; Güneş Tanrısının Şamaş; Ay Tanrısının Sin ve Fırtına Tanrısının Adad olduğu bilgisi yer almaktadır. Anadolululara ait mühür baskılarında sadece sembolleri bulunan yerli tanrı ve tanrıça tasvirleri bulunmaktadır. Bu kutsal varlıklardan bazılarının, Hititler döneminde tapınım gören bazı tanrı ve tanrıçaların öncülleri oldukları bilinmektedir. Hititler MÖ. 1650 civarında devlet olarak tarih sahnesine çıkıncaya kadar birlikte yaşadıkları yerli halkın din ve inançlarından oldukça fazla etkilenmişlerdir. Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan ve yerel tanrılara ait kurşun figürler; baş tanrıçanın fildişi, kurşun, gümüş, fayans ve bronz heykelcikler ile tanrılara içki sunumu yapıldığı düşünülen kaplar ATKÇ'nin din anlayışına ışık tutmaktadır. Kaneş'te Tepe'de yerel tanrılara ait tapınaklar gün yüzüne çıkarılmıştır. Söz konusu tapınaklar, Anitta'nın Güneş Tanrısı *Şiu*, Taht Tanrısı *Halmaşuit* ve Fırtına Tanrısı *Tarhunna* adına inşa ettirdiği yapılar olduğu düşünülmektedir. Kaneş ile Asur arasındaki bir antlaşmada Anadolu ve Mezopotamya tanrı ve tanrıçalarının isimleri kaydedilmektedir. Yeminin beyleri olarak ifade edilen bu kutsallar arasında "*Kaneş ülkesinin tanrıları*" olarak, Erciyes Dağı olduğu düşünülen Aşkaşıpa dağı ve Tanrıça Kubaba'nın adları geçmektedir.¹²²

¹²¹Özgüç, **a.g.m.**, 1953, s.64 vd.

¹²²Günbattu, **a.g.e.**, 2012, s.253.

2.3. Ekonomi

Yapılan araştırmalar Kültepe’de yaşayan yerli halkın daha çok ziraatle uğraştığını göstermektedir. Kazılar sonucu bulunan tahıl taneleri, bu ürünlerin konulduğu küpler, taş ambarlar, el değirmenleri ve metinlerde buğday, mısır ve benzeri tahıl çeşitlerinden çokça söz edilmesi bunu gösteren işaretlerdir.¹²³ Ayrıca, halk bağcılık ve bira yapımı ile de uğraşmakta ve değirmencilik yapmaktaydılar.¹²⁴

Burada yaşayan insanlar, altın, gümüş, bakır ve amutum (muhtemelen demir) işlemekte uzmanlaşmıştı. Asur’dan getirilen kalayla da Anadolu’nun muhtelif yerlerinden temin edilen bakırı karıştırarak tunç elde edilebiliyordu.¹²⁵

Yine Kültepe’de bulunan çivili yazılı tabletlerden, bölgede dokumacılık yapıldığı ancak, dokunan kumaşların Asurlular tarafından satın alınıp daha iyi bir hale getirildikten sonra tekrar yerli halka satıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁶

Yerli halk kendi aralarında ev, arsa alım satımı yapıyorlar ve bunun karşılığı olan borçlarını bakır ve gümüş gibi çeşitli madenleri kullanarak ödemekteydiler. Alış verişte ortaya çıkan faiz ise gümüş, koyun, tahıl, yağ, bal vb. ürünlerle ödenmekteydi. Borçlar ve alacaklarla ilgili kayıtlardan halkın genelinin fakir, beylerin ve çevresinin ise hayat seviyesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷

Ülkenin maden yönünden zengin olmasına karşın toplumun fakir olmasının sebepleri arasında, Asurluların ticarete tecrübeli olması ve yerli halkı ekonomik yönden bir şekilde baskı altına almış olmalarının bulunduğu düşünölmektedir. Yerli halkın bazılarının Asurlulara köle olarak da hizmet verdiği yine kayıtlardan ortaya

¹²³ Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.75; Garelli, **a.g.e.**, 1963, s.221 vd.

¹²⁴ A. Götze, “The Linguistic continuity of Anatolia as shown by its proper names”, **Journal of Cuneiform Studies**, 8, 1954, s.79.

¹²⁵ Bilgiç, **a.g.m.**, 1948, s.513 vd.; Götze, **a.g.e.**, 1954, s.79.

¹²⁶ Landsberger, B. “Asyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend”, *Der alte Orient* XXIV, 4, 1925, s.2-34.

¹²⁷ Bilgiç, **a.g.m.**, s.513 vd.

çıkarılmıştır. Asurlular yerli halka kredi şeklinde borç verebiliyorlardı. Ancak bu yerliler daha çok Asurlu tüccarların ya iş ortağı ya da akrabası durumundaydılar. Borç verdikleri zaman kefil ve yüksek faiz talep ediyorlardı. Büyük ödemelerde altın ve gümüş, küçük tutarlar için ise daha çok kalay ve bakır kullanılmaktaydı.¹²⁸

ATKÇ’ında, Asur ticaret sistemi içinde kalan şehirlerdeki yerel halkın küçük bir kısmı ticaretle uğraşırken, halkın önemli bir kısmı tarım ve hayvancılıkla meşgul olmaktaydı. Ancak tabletlerde halkın günlük hayatına ilişkin metinlerin bulunmaması nedeniyle bu konularda detaylı bilgiler elde edilememektedir. Çivi yazılı metinler incelendiğinde özel mülkiyetin olduğu görülmektedir. Bilhassa Anadolu’lulara ait tarla (*eqlum*) satış sözleşmeleri, yerlilerin toprak alıp satabildiklerini ortaya koymaktadır. Kültepe kazılarında arşivi ortaya çıkarılan Anadolu tüccar Peruwa’nın belgeleri arasında, satın aldığı tarlalara ait sözleşmeler de bulunmuştur. Bunlar arasında satış fiyatının kaydedilmediği, yerli üç şahidin isminin bulunduğu bir sözleşmede, tarlanın yanında bir su kaynağının da satın alındığı bilgisi yer almaktadır. Satıcının satıştan caymasına halinde yaklaşık 1 kg. gümüşü (2 mina) Peruwa’ya ödeyeceği kaydı mevcuttur. Başka bir belgede ise, sulama suyundan (*mā’ē šiqītim*) alıcı ve satıcının müşterek faydalanacakları bilgisi yer almaktadır. Kültepe metinlerinde Anadolu’ya yerleşen Asurluların da toprak satın aldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bir mektupta, nerede olduğu bilinmeyen bir sarayın, bir Asurlunun borcuna karşılık tarlaları ve bahçeleri için yaklaşık 10 kg. gümüş (20 mina) bedel biçilmiştir.

Anadolular tahıl tartmak için “ülkenin kabı” (*karpāt mātīm*) denilen bir hacim ölçüsü kullanmaktaydı. Yerli halkın borç alıp verirken vade olarak “tarlanın sürülmesi zamanında” (*ina itti erāšim*), “hasat zamanında” (*ina harpim*), “hububatın dolgunlaşması zamanında” (*ina kubur uṭṭatim*) ve “orak tutma zamanında” (*ina šibit nigallim*) gibi tabirler kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu vadelerin tabirlerinin dışında geri ödemenin “bağ bozumunda” (*ina qitip kirānim*) ödeneceği ifadesinin bulunması, Kaneş’te üzüm bağlarının olduğunu ve bağcılık yapıldığına işaret ettiği şeklinde

¹²⁸Götze, a.g.e., 1954, s.74-78; Baydur, a.g.e., 1970, s.50.

değerlendirilmektedir. “Üzüm” kelimesinin Akadca karşılığı *kirānum/karānum*’dur. Hitit metinlerinde ise üzüm için *wiyana* sözcüğü kullanılmaktadır. Hitit arşivleri, bu dönem Anadolu halkının bağcılık ve şarapçılık ile uğraştığını ve bu faaliyetlerin toplum hayatında önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki Hitit metinlerinde 12 çeşit şaraptan bahsedildiği bilinmektedir.¹²⁹

Metinlerde geçen “bahçe” (*kirium*) ve “bahçıvan” (*nukarribbum*) kelimeleri, çeşitli meyve ve sebze yetiştiriciliğini kapsayan sulu tarıma işaret etmektedir. Tahıl ürünleri haricinde, tabletlerde en sık geçen ürün soğan (*šumkum*)’dır. Bir metinde 44 çuval soğanın Anadolu’lar arasında bölüştürülmesinden bahsedilmekte ve 14 çuval soğana da yaklaşık 700 gr. gümüş (90 şekel) fiyat biçildiği bilgisi yer almaktadır.¹³⁰

Kültepe tabletlerinde hayvancılık ve hayvansal ürünler hakkında bir takım bilgiler mevcuttur. Metinlerde büyük ve küçükbaş hayvanların alınıp satıldıklarına dair kayıtlar yerel halkın tarım dışında, hayvancılıkla da uğraştığını göstermektedir. Aynı zamanda sadece hayvanları yetiştirip satmadıkları, onlardan elde ettikleri hayvansal ürünlerin ticaretini de yaptıkları tespit edilmektedir.¹³¹

Hayvancılık anlamında koyunların beslenmesinin ve alınıp-satılmasının en önemli hayvancılık faaliyeti olduğu düşünülmektedir. Tabletlerde detaylı bilgi bulunmayan üç koyun cinsi olarak; *etūdum*, *lakānum*, *šālīnum*’dan bahsedilmektedir. Koyun fiyatlarında büyük farklılıkların olması, hayvanların özellikleri ve cinsleriyle ilgili görülmektedir. Yerel saraylarda sürülerinin olması hususu da, “çobanlar başı” ve “kraliçenin çobanı” unvanlarına sahip yerel memurların varlığından tespit edilmektedir. Kültepe tabletlerinde sadece birkaç yerde dişi keçilerden (*ezzātum*) bahsedilmektedir.¹³² Büyükbaş hayvanlar (sığır ve öküz) ise daha çok tarla sürme ve yük taşıma da kullanılmaktaydı. Büyük bir kısmı

¹²⁹ Alp, a.g.e., 2001, s.67.

¹³⁰ Veysel Donbaz, “Kültepe 1-B Katı Tabletlerine Genel Bakış”, **X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, 1990, s.433-451.

¹³¹ Esma Öz, **Kültepe Tabletleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 1 vd.

¹³² Dercksen, a.g.e., 2004, s.154.

Anadolulara ait sığır satışı ya da kiralanması hususundaki belgelerden, hayvanın besili ve sağlıklı olmasına göre fiyatlarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Bazı metinlerde sığırların borç para karşılığındaki faiz olarak verildiği yer almaktadır.¹³³

Eşek, uzun mesafeli ticaretin devamlılığında vazgeçilmez unsurlardı. Asur ve Anadolu arasında seyahat eden kervanlarda eşeklerden başka yük hayvanının kullanıldığı bilgisi bulunmamaktadır. Mezopotamya kaynaklarında geçen deveye (*gammalum*) Kültepe metinlerinde hiç rastlanılmamıştır. Metinlerde bu hayvanların alınıp satıldıkları, kiralandıklarına dair kayıtlar vardır. Ayrıca bu hayvanların koşum takımları ve yiyecekleri için yapılan masraflar ile sağlık durumları ve taşıdıkları yükün cinsi ile ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Metinlerde en çok “kara eşek”ten (*emārum şallāmum*) bahsedilmektedir. Sumerlilerin “dağ eşiği” olarak adlandırdıkları at (*sīsum*), Eski Mezopotamya ve Anadolu’da çok kıymetliydi. Sadece Saray ve elit kesimin sahip olabildiği bu değerli hayvanın ATKÇ’da Anadolu’daki varlığından bir Kültepe metnindeki “seyisler başı” (*rabi sīsē*) ifadesi münasebetiyle haberdar olmaktadır. Ayrıca Kültepe’de ele geçen iki silindir mühür baskısında dört tekerlekli bir arabaya koşulmuş dörtlü at tasviri yer almaktadır.¹³⁴ Buradan atın saray dışında yaygın olmadığı sonucu çıkarılmıştır. Belgelerde at satışı ya da yük hayvanı olarak kullanıldığı hususunda bir kayıt bulunmamaktadır.¹³⁵

Kültepe metinlerinde birçok yerde “katır” kelimesinin geçtiği görülmüştür. Katırların sarp ticaret yollarında eşeklere göre çok daha dayanıklı olması ve daha fazla yük taşıması, kervan ticaretinde maliyeti düşüren önemli bir unsur olmuştur. Ancak bu hayvanlar nadir ve fiyatlarının yüksek olması nedeniyle çok değerliydi. Sonuçta bir katırın fiyatının bir eşiğin fiyatından 4 kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁶ Eski Asurca tabletlerde katır ticaretinin yapıldığı yerler olarak Tuz Gölü yakınlarında olduğu tahmin edilen ve bir Asur ticaret ağı içinde önemli yerli olan Wahşuşana, Şalatuwar ve Puruşhattum şehirlerine dikkat çekilmektedir. Tuz

¹³³L.G. Gökçek, “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, **I. Kahramanmaraş Sempozyumu**, 2004, s.66-67.

¹³⁴Özgüç, **a.g.m.**, 1950, s.76.

¹³⁵Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.95.

¹³⁶Michel, **a.g.e.**, 2003, s.192-193.

Gölu çevresinde yetiştirildiği düşünölen katırların satın alındıktan sonra Anadolu’da başka yerlere götüröldükleri düşünölmektedir.¹³⁷

Bazı metinlerde de domuz (*huzırum*) satışı ve domuz yağı (*nāhum*) ifadeleri geçmektedir.¹³⁸ Domuzla ilgili Hitit Kanunları’nda da kayıtlar olup çalınması durumunda uygulanacak cezalar kaydedilmektedir. Hem ATKÇ hem de Hitit metinlerinde domuza dair kayıtların olması, bu hayvanın Anadolu’da besi hayvanı olarak yetiştirildiğine işaret etmektedir.¹³⁹

Bal (*dişpum*) sözcüğünün metinlerde yer alması, Koloni devrinde Anadolu’da arıcılığın da yapıldığını göstermektedir. Birkaç metinde bal, ekmek ve soğanın faiz olarak ödendiği bilgisi yer almaktadır. Bir mektuptan; kendisinden bal istenildiği anlaşılan Şamaş-ennam adlı Asurlunun, kendisinde bal bulunmaması nedeniyle Kapitra şehrine¹⁴⁰ gideceği anlaşılmaktadır. Bir diğer belgede ise Gaziantep civarındaki olduğu düşünölen ve bir Asur kolonisine sahip Urşu’dan bal ithal edildiğinden bahsedilmektedir. Hitit Kanunları’nda arı kovarı hırsızlığı ve uygulanacak cezalara dair maddeler vardır. Ayrıca Hitit belgelerinde pek çok ekmek çeşidinin adı zikredilmekte, bunlar arasında ballı ekmek de yer almaktadır. Bu bilgilerden Eski Anadolu’da bal’ın çok miktarda tüketildiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹

2.3.1. Ticareti Yapılan Ürünler

Asurlu tüccarların Anadolu ile yaptıkları ticaretin özünü ihtiyaç duyulan günlük malların temininden ziyade, Babilonya’dan sağlandığı düşünölen kumaşların (önemli bir kısmı) ve yine dışardan ithal edilen kalayın pazarlanması oluştıruyordu. Diğer bir ifadeyle Asurlular’ın ticaretteki rolü daha çok komisyonculuk şeklindeydi.

Bölgede yapılan ticarete öne çıkan ürün grupları başlıklar halinde incelenmiştir.

¹³⁷ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.97.

¹³⁸ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.75.

¹³⁹ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.97.

¹⁴⁰ Larsen, **a.g.e.**, 1976, s.253.

¹⁴¹ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.97.

2.3.1.1. Kumaşlar

Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen ürünler arasında yaklaşık 40 çeşidi bilinen kumaş (*şubātum*) ve elbiseler (*lubūšum*) yer almaktaydı. Bunlardan kilimler ve dokumalar öne çıkmaktadır. Kumaş türlerinden üçü (*pirikannum*, *saptinnum* ve *menuniānum*) Anadolu'da dokunmaktaydı. En ünlü kumaş olan *pirikannum*'un, metinlerde Mama, Luhuzattiya ve Kaniş şehirlerinde üretildiğine ilişkin bilgiler geçmektedir. Diğer bir kumaş türü olan *kutānum*'un nerede dokunduğu ve Arapça'dan gelen “keten” sözcüğü ile ilgisinin bulunup bulunmadığı tam olarak bilinmemektedir.¹⁴²

Kumaş çeşitleri arasında adları “Abarna kumaşı”, “Akad kumaşı”, “Talhat kumaşı” geçen ve üretildikleri yerin isimleriyle anılan türler de bulunmaydı.¹⁴³

Araştırmalar kumaşların dokunması ve ihracında kadınlar rol aldığını göstermektedir. Anadolu'ya farklı cins kumaş gönderen 20 kadar kadının ismi bilinmektedir. Bunların Anadolu'daki kocaları ya da kardeşlerine gönderdikleri mektuplarda kumaşlarla ilgili hususlara yer verilmiştir. Bu mektuplarda kumaşların kalitesi ve ölçülerine ilişkin kadınlara yönelik tenkitlerin olduğu, onların da gönderdikleri kumaşların parasını zamanında alamadıklarını ve bu yüzden geçim sıkıntısına düştüklerini ifade etmektedirler. En tanınmış tüccarlardan olan “Uşur-şa-İştär”ın kız kardeşi Şimat-Su'en bir mektubunda, evde yiyecek ve içecek bir şey kalmadığını, “*boş bir kilerde oturmaktayım*” şeklinde yakınarak dile getirmektedir. Anadolu'ya gönderilen kumaşların bazen çok olması, bunların tamamının bir evde dokunamayacağını göstermektedir. Bu da bazı kumaşların Asur pazarlarından toplanarak geldiğinin işaretidir. Anadolu'da saraylar kaliteli kumaşlar (*şubātum raqqatum*) üzerinde ilk satın alma hakkına sahiptiler. Kumaşların değeri ince ya da kalın dokunmuş olmaları ve kullanılan yün miktarı ile orantılı olmaktaydı.

¹⁴² Bilgiç, a.g.e., s.47; Veenhof, a.g.e., ss.128-145.

¹⁴³ Günbatti, a.g.e., s.67.

Metinlerde, ince ve kaliteli olmaları ile renkleri dışında, kumaşları birbirinden ayıran detaylar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁴⁴

2.3.1.2. Yün

Mezopotamya’da hayvan sürüleriyle ilgili bilgiler özellikle Eski Babil devri mektuplarında bulunmaktadır. Bu mektupların bazıları koyunların kırılmasıyla ilgili konuları da içermektedir. Mezopotamya’dan Anadolu’ya ihraç edilen malların başında çeşitli kumaşların gelmesi, büyük miktardaki koyun varlığı ile açıklanabilir. Yün, saraylar için büyük bir gelir kaynağı olmaktadır. Bu bakımdan krallar koyunların zamanında ve uygun bir biçimde kırılmasına özen göstermektedir. Mari kralı Yasmah-Addu’ya gönderilmiş bir mektup bu konu hakkında iyi bir örnektir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır;¹⁴⁵

“Kral, Adad-zikkalamma’yı koyunların kırılması için Alimma şehrine gönderdi. O şöyle dedi: ‘Sen git Lāqipum oraya gelinceye kadar koyunlar yıkansınlar.’ Ben şimdi buraya geldim fakat (koyunları) kıran bir işçi bile yoktur. Koyunlar kırılmamıştır. Hasidānum dün buraya 150 işçi gönderdi. Bu kadar çok koyun 150 işçi ile mi kırılacakı Beyim, Hasidānum’a sert bir emir göndersin ki, o bana (daha fazla) işçi göndersin ve Tamakumeni’ye ait işçilerden 300-400 işçiyi iki günlük azıklarıyla birlikte alsın ve beyimin emri üzerine buraya göndersin ve üç gün (boyunca) kırsınlar.”

Yukardaki ifadelerden, koyunların yaklaşık 500 kişi tarafından üç gün boyunca kırılacağı anlaşılmaktadır. Buna göre kırılacak koyun sayısının 10 binden fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu kadar çok koyundan elde edilen yün (*šaptum*) de Anadolu ticaretinde ürünler arasında ilk sıralarda yer alıyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁴Günbattı, a.g.e., s.194.

¹⁴⁵Günbattı, a.g.e., s.69.

¹⁴⁶Veenhof a.g.e., ss.130-143; Dercksen, a.g.e, ss.183-189.

Asur'dan Kaniş'e gelen ticaret yolu üzerindeki bugünkü Elbistan civarında olduğu düşünülen, başta Luhuzattiya olmak üzere Mama ve Timelkiya, yün piyasasının oldukça hareketli olduğu şehirler durumundaydı. Bazı metinlerde “yün Asur'da pahalıdır” (*šaptum ina ālim waqrat*) sözü geçmektedir. Yünün Asur'da pahalı olmasına arz-talep dengesinin etki ettiği düşünülmektedir. Anadolu'ya ve diğer çevre ülkelere büyük çapta kumaş ihraç edilmesi nedeniyle Asur'da ev imalathanelerinden oluşan bir dokuma sanayinin doğmasını sağlamıştı. Bunların yün ihtiyacının da komşu ülkelerden sağlanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Metinlerde yünün yanı sıra çoğu yerde sayıları yüzlerle ifade edilen deri ve posttan da bahsedilmektedir.¹⁴⁷

2.3.1.3. Değerli Madenler

M.Ö. 3000 yılını işaret eden Çorum-Alacahöyük ve Tokat-Horoztepe mezarlarında bulunan maden eserleri, daha bu dönemlerde Anadolu'da sanatkarların madenleri işlemede büyük bir yeteneğinin olduğunu, altın ve gümüşü karıştırarak elektron, bakır ve kalayı karıştırarak da bronz elde etme yöntemlerini bildiklerini göstermektedir. Kültepe/Kaniş'de de çeşitli alet, silah ve figürler için hazırlanmış taş kalıplar bulunmuştur. Özgüç kalıptan kurşun malzeme dökümünün yerli Anadolu geleneği olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

Kalay:

Kalay (*annakum*) Anadolu'da pazarlanan ürünler içinde birinci sırada yer almaktaydı. Asurlular'ın Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi uzak ülkelere büyük zorluklarla kalay ithal etmelerinin¹⁴⁹ sebebi muhtemelen Anadolu'da kalaya olan büyük taleple ilgilidir. Asur ile Anadolu şehir krallıkları arasında yapılan anlaşmalarda, Asurlu tüccarlara tanınan ayrıcalıkların en önemli nedeni de kalayı elde etme isteğinden kaynaklanıyordu. O dönem itibarıyla kapların kalaylandığına ya da kalayın başka bir amaçla kullanıldığına dair başka bir kaydın bulunmadığı göz önüne alındığında, kalayın yalnızca bakırla karıştırılarak tunç üretilmesi amacıyla

¹⁴⁷Veenhof, a.g.e., ss.132-134.

¹⁴⁸Özgüç, a.g.e., s.238.

¹⁴⁹Dercksen, a.g.e., s.19.

kullanıldığı değerlendirilmektedir. Ticaretinin yapılmadığı bilinen tunç ise eşya ve silah yapımında kullanılmıştır. Kalayın fiyatı Anadolu’da Asur’dakinden iki kat daha fazlaydı. Asur’da 1 *šeql* gümüşe 14-15 *šeql* kalay alınırken, Anadolu’da 1 *šeql* gümüşe yalnızca 6-7 *šeql* kalay alınabiliyordu. Bu da tüccarlar kalaydan % 100 kar elde ettiğini göstermektedir.¹⁵⁰

Bakır:

Bakır (*werium*) diğer önemli bir ticaret malı durumundaydı. Birkaç istisna dışında, Asur’a bakır götürülmediği belirlenmiştir. Tüccarlar getirdikleri kalay ve kumaşı bakırla değiştirmekte ve elde edilen bakırı yerli halka gümüş ve altın karşılığında satmaktaydılar. Ayrıca birbirleri arasında da bakır üzerinden borçlanmaktaydılar. Çoğu yerde yüzlerce kg. ağırlığındaki bakırın eşek (*emārum*) ya da arabalarla (*ereqqum*) taşındığı geçmektedir. Asurlular arasındaki bir yazışmada, “*Puruşhattum*’da bakır için (pazar) uygundur, Biz bir araba kiralayamadık ve (bakırı) *Puruşhattum*’a getiremedik. Eşekleri buraya gönder. Biz onun bakırını *Puruşhattum*’a getireceğiz.” ifadeleri yer almaktadır. Bakır, gümüş ve altının yanında ödeme aracı olarak da kullanılmaktaydı. Anacak, büyük bir kısmının kalayla karıştırılarak tunç (*siparrum*) elde edilmesi için kullanıldığı bilinmektedir. Silah ve çeşitli araç-gereç yapımında kullanılan tunç ise ticareti yapılan bir madde olmaması sebebiyle tablet metinlerinde çok geçmemektedir. Bakırın elde edilmesi, türleri, nakli ve ticareti ile ilgili yapılan detaylı çalışmada, bakırla ilgili 11 şehir ya da bölge adı tespit edilmiştir. Bakır elde edilen bu yerler Haburāta, İştanuwa, Kunanamut, Şawit, Tapaşatta, Taritar, Tişmurna, Tuhiya, *Puruşhattum*, Waşhaniya ve Neneşsa şeklindedir.¹⁵¹

Gümüş:

Birçok Kültepe tabletinde adı geçen gümüş (*kaspum*) para olarak kullanılmaktaydı. Alış verişte bakır ve kalay çoğunlukla *talent* (30 kg.) ve gümüş *mina* (500 gr.) ve daha çok *šeql* (8 gr.) ile tartılmaktaydı. Asurlu tüccarların getirdikleri mallar ya doğrudan gümüş ve altın karşılığında ya da önce bakır,

¹⁵⁰Günbattı, a.g.e., s.72.

¹⁵¹Dercksen, a.g.e., s.16.

hububat, yün ile değış-tokuş yapılarak satılıyordu. Asur’a götürülecek gümüş tüccarlar ve yerli halk arasında borç olarak da veriliyordu. Piyasada, kalıplara dökülmek suretiyle üretilen standart ağırlıkta dikdörtgen ya da halka (*şawirum*, *annuqum*) şeklinde gümüş külçeler kullanılmaktaydı. Kaniş’de bulunan Asur yönetimi tarafından gümüşün kalitesi kontrol edilmekteydi. Yerli halkın borçlarını ifade eden birçok senette düşük kalitedeki bir tür gümüş (*litum*) geçmektedir. Asurlular ise birbirlerine arıtılmış (*şarrupum*) kaliteli gümüş üzerinden borçlanmaktaydı.¹⁵²

Altın:

Altın (*hurāşum*) tüccarların Asur’a götürmek için büyük gayret gösterdikleri temel maden durumundaydı. Asur’da büyük şirketlerin ana sermayesini (*naruqqum*) oluşturan altın, en popüler yatırım ve borç ödeme aracı olmuştu. Tabletlerde çokça geçen “*şehre (Asur’a giden) kervan için iyi altın*” ifadesi, altının kalitesini göstermektedir. Asurlu olmayan kimselere altın satışının yasak olduğu hususunda, *waklum* sıfatıyla Asur kralının Kaniş kārūm’una yazdığı aşağıda yer alan mektup, altın konusunda Asur devlet politikasını ortaya koyması bakımından son derece önemli bir belge niteliğindedir;¹⁵³

“Kaniş kārūmu’na *waklum* şöyle söyler: ‘Altınla ilgili size gönderdiğimiz Asur şehrinin kararı hakkındaki tablet; o tablet iptal edilmiştir. Altınla ilgili herhangi bir karar tespit etmedik. Altın hakkındaki önceki karar hala geçerlidir. (Asurlular) kendi aralarında altın satabilirler. (Fakat) stelin sözleri gereğince kim olursa olsun hiçbir Asurlu Akadlı’ya, Amurrulu’ya veya Subarlı’ya altın satmayacak. Kim böyle yaparsa canlı kalmayacak.’”

2.4. Ticaret Bölgesinde Yaşayan Toplamlar

Asurlular, Anadolu’daki ticaretlerini sadece belirli malları kapsayacak ve diğer etnik unsurları dâhil etmeyecek şekilde ellerinde tutmaktaydılar. Metinlerde yüzlerce

¹⁵²Günbattı, a.g.e., s.75.

¹⁵³Veenhof, a.g.e., s.1733.

yerleşimin adı geçmekte ancak ticaretin Orta Anadolu’da aranan 30 kadar şehirde yoğunlaştığı düşünülmektedir.¹⁵⁴ Genel olarak bakıldığında ise; Orta Karadeniz’den Fırat’a ve Malatya’dan Konya ve Ankara’nın batısında kalan bölge içinde Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerinin olduğu değerlendirilmektedir.¹⁵⁵

Anadolu’da kārūm veya wabartum bulunan şehirler genellikle bugünkü Elazığ ile Tuz Gölü’nün batısı arasında yoğunlaşmıştır. Kültepe metinlerinde isimleri geçen şehirlerden sadece *Kaneş* (Kültepe) ve *Hattuş*’un (Boğazköy) bugünkü karşılıkları tespit edilmiştir. Bu iki kadim şehrin haricinde diğer şehirlerin günümüzde nerede oldukları hususunda bir mutabakat sağlanamamıştır. Fakat Eski Asur lehçesi ile yazılmış tablet ele geçen Yozgat-Alişar’ın¹⁵⁶ Ankuwa olduğuna dair bilim adamları kısmen de olsa hemfikirdir. Ayrıca, Aksaray-Acemhöyük’te yapılan kazılarda¹⁵⁷ ortaya çıkarılan monumental yapılara ait kalıntılar, irili ufaklı pek çok özgün buluntu ve Kaneş kārūm’la çağdaş, binlerce bulla ile Suriye şehir devletlerinin idarecilerine ait son derece kıymetli mühür baskıları, bu kadim yerleşmenin metinlerde bahsi geçen Puruşhattum krallığının merkezi olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.¹⁵⁸

Kırk civarında olduğu tahmin edilen karum ve wabartum bulunan şehirler aynı zamanda bir krallığın da merkezi olmuşlardı. Bu şehirlerden başka bir karum veya wabartum teşkilatının varlığı tespit edilemeyen ancak kral ya da kraliçeden bahsedilen yerleşim yerleri de mevcuttur. Ayrıca bazı yer adları da “ülke” (*mātum*) olarak tanımlanmıştır. Tarihi kayıtlar ışığında tespit edilebilen Asur koloni şehirleri aşağıda gösterilmiştir (k= kārūm, w= wabartum);¹⁵⁹

1. Ankuwa (w)

¹⁵⁴ Barjamovic, **a.g.e.**, 2011, s.7.

¹⁵⁵ Veenhof, **a.g.m.**, 2010, s.46-47.

¹⁵⁶ Ignace J. Gelb, **Inscriptions from Alishar and Vicinity**, Oriental Institute Publications 27, Chicago 1935, s.10-35.

¹⁵⁷ Acemhöyük kazıları halen Prof. Aliye Öztan tarafından yürütülmektedir.

¹⁵⁸ Nimet Özgüç, **Acemhöyük-Buruşhaddum I, Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 2 vd; Remzi Kuzuoğlu, **Acemhöyük Buluntuları Işığında Asur Ticaret Kolonleri Çağı’nda Aksaray, Kapadokya Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 173, n. 1.

¹⁵⁹ Günbattı, **a.g.e.**, 2012, s.41-43.

2. Apum (k)
3. Badna (w)
4. Buruddum (k)
5. Eluhut (k)
6. Hahhum (k)
7. Hanaknak (w)
8. Harzimna (w)
9. Hattuş (k)
10. Hurama (k)
11. Kaneş (k)
12. Kuburnat (w)
13. Kuşşara (w)
14. Mama (w)
15. Nihriya (k)
16. Puruşhattum (k)
17. Şalahşuwa (k)
18. Şamuha (w)
19. Şalatuwar (w)
20. Şimala (w)
21. Şinahutum (w)
22. Şupululiya (k ve w)
23. Tawiniya (k)
24. Tegarama (k)
25. Timelkiya (k)
26. Tişmurna (w)
27. Tuhpiya (w)
28. Turhumit (k)
29. Ulama (w)
30. Upi (w)
31. Urşu (k)
32. Uşşa (w)
33. Wahşuşana (k)

34. Waşhania (k ve w)

35. Zalpa (k ve w)

36. Zimişhuna (w)

Asur ticaret bölgesinde ülke (*mātum*) olarak geçen yerleşim yerleri aşağıda listelenmiştir;¹⁶⁰

1. Hahhum

2. Hamatu

3. Harabiş

4. Hattuş

5. Hiruh

6. Kaneş

7. Kunanamit

8. Kuşşara

9. Luhuzattiya

10. Lullu

11. Puruşhattum

12. Tahruwa

13. Tuhpiya

14. şalatuwar

15. şarla'dır

Kültepe metinlerinde, Asurlu tüccarların Kuzey Suriye'deki şehirlerle Anadolu'daki gibi yoğun bir ticaretin içinde oldukları yönünde yeterli bilgi yoktur. Ancak Fırat Nehri aşıldıktan sonraki şehirlerde ticaretin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gojko Barjamovic bu durumu; Asur'a daha yakın olan bu bölgelerdeki ticaretin kârlı olmamasıyla açıklamaktadır.¹⁶¹

¹⁶⁰ Günbettı, **a.g.e.**, 2012, s.43-44.

¹⁶¹ Barjamovic, **a.g.e.**, 2011, s.7.

Anadolu krallıklarının hem kendi aralarında hem de daha uzak bölgelerle ticaret içinde olduğunu gösteren arkeolojik kanıtlar olmasına rağmen,¹⁶² Anadolu'nun batısı ve Çukurova'nın Asur ticaret ağının içinde olmadığı değerlendirilmektedir. Belgelerde bu bölgelerde olması muhtemel herhangi bir yerleşim adı tespit edilememiştir. Bilhassa Çukurova bölgesinin, hem doğal kaynaklar bakımından zenginliği hem de Anadolu'nun güneyini Orta Anadolu'ya bağlayan önemli yollara sahip olmasına karşın, Asurlu tüccarların ticaret ağının dışında kalması dikkat çekicidir. Bunun nedeni, birtakım Suriye şehrinin bu bölgede imtiyazlarının bulunması veya Çukurova halkının ticareti ellerinde tutmayı başarmış olmalarına bağlanmaktadır.¹⁶³

2.4.1. Eblalılar

ATKÇ'da, Anadolu ile Asur arasındaki ticaretin en yoğun yaşandığı döneme karşılık gelen Kültepe II. tabakaya ait tabletlerin bazılarında, Anadolu'da ticari faaliyet gösterme çabasındaki başka halklara mensup tüccarların varlığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Asurlu tüccarların dışında Anadolu'da ticari maksatlarla bulunan tüccar gruplarından biri de Eblalı tüccarlardır. Günümüzde Suriye toprakları içinde kalan bu şehrin tüccarlarıyla ilgili Kültepe metinlerinde çok fazla bilgi yoktur. Bu hususla ilgili az sayıdaki metinden biri iki Asurlu arasındaki bir yazışmadır. Amur-İstar tarafından Pūšū-kēn'e yazılan bu mektupta ismi belirtilmeyen bir şehirdeki sarayın, Eblalı tüccarlara büyük miktarda bakır sattığını haberi şu şekilde verilmektedir: *“Birçok Eblalı buraya geldi ve sarayda onlara yüklü miktarlarda bakır tartıldı ve (saraya) her 140 ūku bakıra karşılık (1) ūku kontrol edilmiş gümüş ödediler. (Saray) 10 güne kadar bakırını tüketecek (ve ben) gümüş satın alıp getireceğim.”*¹⁶⁴.

Ebla'nın Kuzey Suriye olduğu ve ATKÇ'nda Anadolu'da bakır üretiminin Kaniş'in kuzeyi ile Karadeniz'e arasında kalan bölgede yapıldığı dikkate

¹⁶² V. Şahoğlu, “The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology* 24, 2005, s.344-345.

¹⁶³ Barjamovic, a.g.e., 2011, s.8.

¹⁶⁴ Burkhardt Kienast, *Die altassyrischen Texte des orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer*, Walter de Gruyter, Berlin 1960, s. 123-124.

alındığında, Eblalı tüccarların kalabalık gruplar halinde, Anadolu içlerinde kadar gelmiş olmaları ilginç kabul edilmektedir. Mektubun yazarı, Eblalılar yaptığı bu alış veriştten hiç rahatsız olmamakta, aksine yerel sarayın Eblalılara satacağı bakırdan elde edeceği gümüşü saraydan satın alabilmek için uygun zamanı beklemektedir. Eblalıların bu faaliyetlerine istinaden, Anadolu'daki bakır ticaretinin sadece Asurluların hegemonyasında olmadığı kabul edilmektedir. Eblalılarla ilgili birkaç yerde daha kayıtlar mevcuttur. Kültepe'de ele geçmiş Suriye üslubundaki bir silindir mühür üzerindeki kitabeye istinaden, bir Asurlunun İb-Damu adlı Eblalı şahsın mührünü tekrar kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Az sayıdaki Kültepe metninde ise Ebla'dan uzakta olmayan bir Suriye şehri olan Tadmurlu şahıslara dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu örneklerden, Eblalıların Asurlu tüccarları tehdit edecek yoğun bir ticari girişimleri olmadığı, fakat küçük boyutlarda da olsa bazı faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

2.4.2. Amurrulular

Kültepe metinleri, Asurlular tarafından ticaretin dışında tutulmaya çalışılan yabancı tüccarlar arasında Amurruluların da olduğunu göstermektedir. Kültepe'de 1979 yılında bulunan bir belgede, aralarında Amurruluların da olduğu tüccarlara Asurluların altın satamayacakları, satmaları durumunda ise öldürülecekleri bilgisi yer almaktadır. Ayrıca az sayıdaki başka belgelerde Amurrulu tüccarlarının deri ticareti yaptıklarından bahsedilmekte; birtakım deri işçilerinin Amurrululardan sığır derisi aldıkları ve bu alışverişte Asurlu bir şahsın dericilere kefil olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Asurlu bir tüccarın Nihriyalı iki Amurruluya borçlu olduğu bir miktar gümüşten de söz edilmektedir. Amurru bölgesinde olduğu düşünülen Nihriya'da bir kârum'un bulunması dikkate alınarak, bazı Asurlu tüccarların bu şehre yerleşerek burada ticaret yaptıkları ifade edilmektedir.¹⁶⁷ Bir başka metinde ise bir Amurrulu için getirildiği düşünülen *kittum* ve kemerden söz edilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵Dercksen, **a.g.e.**, 1996, s.164.

¹⁶⁶Erol, **a.g.m.**, 2015, s.431.

¹⁶⁷Veenhof ve Eidem, **a.g.e.**, 2008, s.97.

¹⁶⁸Erol, **a.g.m.**, 2015,s.433.

Eski Asurca metinlerde sıklıkla “Amurru gümüşü” ifadesi de geçmektedir. Bu kayıtlara istinaden Amurru’nun bir gümüş üretim merkezi olduğu ve bu gümüşün Anadolu’da alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Eldeki bu veriler, Asurlu tüccarların, az da olsa Amurru bölgesinde ticaret yaptıklarını ve Amurrulu tüccarlarla ticari ilişkileri olduğunu göstermekte ancak Asur ile Anadolu krallıkları arasında cerayan eden ticari organizasyonda etkili bir şekilde yer almadıkları kabul edilmektedir.¹⁶⁹

2.4.3. Hurriler

Kültepe metinlerine adı geçen halklardan bir diğeri Hurrilerdir. Metinlerde kayıtlı Hurrice şahıs isimlerinden tespit edildiği kadarıyla, bu halka mensup bazı bireylerin Asur toplumuna entegre oldukları, hatta Ib döneminde Asur’da Hurrili bir şahsın *limum* olarak görev yaptığı düşünülmektedir. Hurriler belgelerde daima yaşadıkları bölgeyi ifade eden “*Subartu*” terimi ile adlandırılmış olup metinlerde *Hurri* adı geçmemektedir. Yirmi kadar Kültepe metninde yer alan bu terim genellikle kumaşların üretim yerini ve şahısların memleketini belirtmek için kaydedilmiştir. Kuzey Suriye’deki bir şehirden gönderilen ve Kaniş’in Ib tabakasına tarihlendirilen bir mektubun yazarının *Ehli-addu*, alıcısının *Unapše* olduğu ve bu şahısların Hurri isimler taşıdıkları ifade etmektedir.¹⁷⁰ Elamma adındaki Asurlunun Kültepe’deki arşivinde ortaya çıkarılan tabletin, yine Hurrice bir isim olduğu düşünülen *Abduata* tarafından Unapše’ye yazılmış bir mektup olduğu değerlendirilmektedir.¹⁷¹ Mektubun nereden yollandığı kesin olarak tespit edilememiştir. Fakat mektupta Hurrice bilen birisinin okuyabilmesi için gizli bir belge yazılmasının talep edilmesi ve Ib tabakasında bir Hurri etksi altında olduğu düşünülen, Mama şehirden (Maraş) bahsedilmesi, söz konusu belgenin Anadolu’nun güneyindeki veya Kuzey Suriye’deki bir Hurri şehirden gönderildiği şeklinde değerlendirilmektedir. Bu durum bir Hurrilinin Kaneş’e yerleştiğini ve burada yaşadığını veya bu şehre sık geldiğini ve Asurlu tüccarlarla ticari ilişki kurduğunu göstermektedir. Fakat Hurrili

¹⁶⁹Erol, **a.g.m.**, 2015, s.434.

¹⁷⁰Dercksen, **a.g.e.**, 1996, s.163.

¹⁷¹Klaas R. Veenhof, “Some Displaced Tablets from Kārum Kanesh (Kültepe), (kt 86/k 48, kt 86/k 204 and kt 91/k 539)”, **Altorientalische Forschungen**, 2008, s.17.

tüccarların Anadolu'daki Asur ticaretine dâhil olduklarını söyleyebilmek için daha fazla belgenin ele geçmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁷²

Kültepe'de 1992 yılında bulunan bazı mektuplarda, Subartu olarak ifade edilen bölgede de bir Asur kolonisi veya kolonileri olabileceği düşünülmektedir. Böyle düşünülmesinin nedeni, Asurlu iki tüccar arasında anlaşmazlık olduğu ve meselenin Subartu'da mahkemeye taşınacağından söz edilen bir belgedir. Asur hukuk sistemi içinde Asurlular arasındaki davaların yalnızca karum ve wabartumlarda görülebileceği göz önünde bulundurulduğunda davanın görüleceği Subartu'da bir Asur teşkilatı olmalıdır.

ATKÇ'nda Subartu'nun hangi bölgeye karşılık geldiği bilinmemektedir. Ancak bu bölgenin, Asur'un kuzeyindeki Diyala bölgesinde yaşayan Hurri halkının, zaman içinde batıya doğru genişlemesi ve Zagros dağlarından Amanos Dağları'na kadar uzanan ve Kuzey Suriye ile Güney Doğu Anadolu bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyaya yerleşmesiyle ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.¹⁷³ Kültepe Ib tabakasına tarihlendirilen Kaniş kralı Waršama'ya yazılmış tarihi mektubun muhatabı olan Mama kralı Anum-hirbi'nin de bir Hurrili olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁴ Eğer bu düşünce doğru ise Hurrilerin, ATKÇ'nın son döneminde Maraş ve çevresinde önemli bir siyasi güç oldukları ve Anadolu'daki kimi şehri siyasi ve kültürel olarak etkiledikleri söylenebilmektedir. Kültepe metinlerinden Asurlu tüccarların Hurrilerle irtibatlı oldukları bilinse de, bu halka mensup tüccarların da Anadolu'daki ticari faaliyetlerin sınırlı olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁵

2.4.4. Akadlılar

MÖ. 3.binyılın ikinci yarısından itibaren Akadlı tüccarların Anadolu'daki varlıkları bilinmektedir. Akad Devleti MÖ. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm sürmüştür. Asur Ticaret Kolonileri Çağı ise yaklaşık olarak

¹⁷²Erol, **a.g.m.**, 2015, s.435.

¹⁷³Veenhof, **a.g.m.**, 2008, s.17-18.

¹⁷⁴Gernot Wilhelm, **The Hurrians**, (İng. Çev. D. L. Stein), Aris & Philips Ltd., Warminster, England 1998, s.12; Dercksen, **a.g.e.**, 1996, s.163; Veenhof, **a.g.e.**, 2008, s.18.

¹⁷⁵Erol, **a.g.m.**, 2015, s.436.

MÖ. 1974-1719 yılları arasındaki dönemdir. Bu bağlamda ATKÇ'nin ilk yıllarına kadar olan dönemde Akadlı tüccarların Anadolu'da görüldüklerine ilişkin kayıtlar örtüşmektedir. Özellikle, Akad kralı Sargon'un askeri seferlerinin anlatıldığı Şar Tamhari metinlerinden, bugün Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük'le bir tutulan Puruşhattum şehrinde Akadlı tüccarların ticari faaliyetler yürüttükleri ancak, yerel kral Nur-Dagal'n ile sorunlar yaşadıkları anlatılmaktadır. Ayrıca, tarihi nitelikteki bu belgelerden Akadlı tüccarların sorunlarını kralları Sargon'a aktardıkları ve yardım talep ettikleri, Akad kralının da bu taleplere olumlu cevap vererek Puruşhattum'a başarılı bir askeri sefer düzenlediği anlaşılmaktadır.

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki uluslararası ticaretin öncüleri olan Akadlı tüccarlara ait kayıtlar, MÖ. 2. Binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da ticari faaliyetler yaptıklarını göstermektedir. Ancak, Kültepe metinlerinde adı sık olarak zikredilen Akad kumaşlarının haricinde, Güney ve Orta Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Akadlı kişilerle ilgili çok az bilgi yer almaktadır. Bazı metinlerde ismi verilmeden bir "Akadlı" tüccardan bahsedilmektedir. Bir başka metinde ise, Akadlı olduğu tahmin edilen *Warad-Nanna* adlı bir kişiden bahsedilmektedir. ATKÇ'nin bir döneminde, bir Asur idaresinin Akadlılara altın satışını yasaklandığı, aksi yönde davranan Asurluların öldürüleceği yönünde bir karar aldığı da metinlerde görülmektedir. Ne yazık ki bu belgeler Akadlı tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetleri hakkında detay içermemektedir.¹⁷⁶

Hem yerleşim yeri hem de ticaret merkezi olan Kültepe'de ele geçen ve Anadolu tarihine ışık tutan en eski belgeler niteliğindeki "Kültepe Tabletleri" nde kullanılan dilin Akadca olması ve Akdca'nın da Eski bir Asurca lehçesi olduğu hususu Akadlıların Asur ticaretindeki önemini ve yerini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, Akad Devleti'nin kurucusu Sargon (M.Ö 2334–2279) zamanında Akadlı tüccarların, Anadolu'ya gelmeye başladıkları tahmin edilmektedir. Tel-El-Amarna adlı belgenin Akadca yazılmış nüshası olan ve Boğazköy'de Hititçe nüshası bulunan "Şar tamhari" tabletlerinde, Anadolu'nun tarih öncesi dönemine ilişkin en eski

¹⁷⁶Dercksen, a.g.e., 1996, s.163.

bilgileri mevcuttur. “Muharebenin kralı” adı ile anılan tablette, Sargon’un Puruṣhanda’ya yaptığı askerî sefer ve sonucunda elde edilen başarıdan söz edilmektedir.¹⁷⁷

Konusu itibariyle Kültepe belgelerinden farklı olan ve şar tamhari metninden 400 yıl öncesine tarihlendirilen, Eski Asurca dilde yazılmış Sargon’a âit bir başka belgede ise Sargon, kazandığı askerî başarılarını, ele geçirdiği ülkeleri ve krallarını nasıl cezalandırdığını anlatmaktadır. Anadolu’da bulunan Kaniş ve Hatti gibi beyliklerin de Sargon’un ele geçirdiği yerler arasında olduğu tahmin edilmektedir. Naram-Sîn’e âit bir belgede, kendisine isyan eden 17 kral arasında Kaniş kralının da olduğu yazmaktadır. Bu belgeler, Asurlu tüccarların gelişmiş bir ticaret ağı kurmalarının hemen gerçekleşmediğini, prototiplerinin Akad kralı Sargon zamanında oluşturulmaya başlandığını göstermektedir Sargon ve torunu Naram-Sîn’in, Anadolu’ya seferler düzenlemelerinin ve Anadolu ile yakından ilgilenmelerinin temelinde de ekonomik sebepler yattığı düşünülmektedir.¹⁷⁸

Ayrıca, Hurriler’in, Güney Mezopotamya’dan gelen Sumer-Sami (Akad, Babil, Asur) kültürel değerlerini benimsedikleri ve bunlara kendilerinden de bazı unsurları katarak, Mezopotamya kültürünün Anadolu ve Doğu Akdeniz’e, buradan da Eski Batı dünyasına olan Girit, Hellas ve İtalya’ya geçmesini sağladığı düşünülmektedir.¹⁷⁹

Eski Hitit Krallık Dönemi’nde ve Hitit İmparatorluk Çağı’nda kullanılan resmi dil Akadca’ydı. M.Ö. 1259 yıllarında Mısır Firavunu II. Ramses ile III. Hattuşili arasında imzalanan antlaşma metninde olduğu gibi, Hitit Büyük Kralları, Anadolu ve

¹⁷⁷ Günbattı Cahit, “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, Ar. An. III, 1997, s. (131-151), Ankara.

¹⁷⁸ Öz Esmâ, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’nun Etnik ve Sosyal Yapısı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Ankara.

¹⁷⁹ Alpman, A., “Hurri Hukukunda ‘İntifa Hakkı’”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1994, s. 247-252, Ankara.

Ege ile yürütölen ilişkiler dışındaki resmî yazışmalarda Akadca kullanırlardı.¹⁸⁰ İmparatorluk yönetim işlerinin belkemiğini oluşturan kil tabletlerde çivi yazısı yazma geleneğinin Anadolu’da tümüyle ortadan kalkmasının da Hitit dilinin yok olmasına hız kazandırdığı değerlendirilmektedir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Wilhelm, G., “Hitit İmparatorluğu’nun Dilleri” “Die Sprachen des Hettiterreiches”, Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Bonn, 2002, s. 404.

¹⁸¹ Hawkins, J. D., “Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I” “Die Erben des Großreiches I”, Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Bonn, 2002, s. 409.

SONUÇ

M.Ö. 1974-1719 tarihleri arasını içine alan zaman dilimi Asur Ticaret Kolonileri Çağı veya Eski Asur Devri olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Asurlu tüccarlar ticari maksatlarla Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu ile Mezopotamya arasında yaklaşık 250 yıl sürecek ticari ilişkilerin ana kahramanları olmuşlardır. Aynı zamanda Anadolu'nun yazıyı tanımasını ve bu vesileyle tarihi devirlere girmesini de sağlayan bu faaliyetlerin Anadolu'daki merkezi Kayseri yakınlarındaki, eski adı Kaneş olan Kültepe Höyüğü'dür.

Bu dönemin aydınlatılmasında en önemli bilgi kaynağı büyük çoğunluğu Kültepe'de ele geçen Eski Asurca çivi yazılı tabletlerdir. Ayrıca bu dönemle çağdaş höyüklerde ele geçen diğer arkeolojik buluntular da dikkat çekici bilgiler vermektedir. Günümüzde sayıları 23.500'e ulaşmış olan Eski Asurca çivi yazılı metinler, ATKÇ'nda Anadolu'nun şehir devletleri sistemi ile idare edildiğini göstermektedir. Başlarında kral veya kraliçelerin bulunduğu bu krallıkların merkezlerinde Asurlu tüccarların karum ve wabartum adını verdikleri ticari merkezler kurdukları ve iktisadi faaliyetlerini buralardan idare ettikleri anlaşılmaktadır. Yerel krallıkların izinleri ve Asur Devleti'nin desteğiyle kurulan bu merkezlerin sayısı 40 kadardır. Bunlardan en önemlileri; Hattuşa (Boğazköy), Kaneş/Neşa (Kültepe), Buruşhattum/Puruşanda, Waşuşana, Zalpa, Durhumit, Hahhum, Hurama, Nihria, Urşu ve Tamnia/Tawinia karumlarıdır. Daha küçük pazaryeri olarak bilinen ve "wabartum" olarak adlandırılan yerlerin başlıcaları ise Kuşşara, Hanaknak, Karahna, Mama, Şalatuvar, Şamuha, Tuhpia, Ulama, Waşhania ve Zalpa'dır.¹⁸²

Bu ticari merkezlerden Kültepe/Kaneş Asur-Anadolu ticaret yolu üzerindeki Anadolu'da bulunan son nokta konumundadır. Getirilen malların önce buradaki saray ve pazara sunulduğu, buradan da Anadolu'nun içlerindeki bölgelere dağıtıldığı

¹⁸²Orlin, a.g.e., 1970, s.34-35.

düşünülmektedir. Kültepe’de ele ortaya çıkarılan arkeolojik eserler, Anadolu’daki çağdaş arkeolojik merkezlerde görülmeyen çeşitlilikte ve sanatsal açıdan da değerli eserlerdir. Farklı tür, tip ve renkteki binlerce kilden kaplar vb eşyalar ile madeni irili ufaklı pek çok buluntu dönemin sanat anlayışını gözler önüne sermektedir.

Arkeolojik ve filolojik çalışmalar, Asurlu tüccarların Kültepe’ye II. tabaka’nın başlarında geldiklerini ve onların gelişleriyle birlikte II. ve I. tabakanın b safhasında yazının kullanıldığını ortaya koymaktadır. II tabaka’nın kimin yaptığı kesin olarak bilinmeyen bir düşmanın baskısıyla tahrip edildiği, Asurlu tüccarların bir süre Kültepe’den ayrıldıkları, ancak birkaç yıl sonra tekrar döndükleri belirtilmektedir. I. tabakanın Ib safhasında ticari faaliyetlerine devam eden Asurlular, bu tabakaya tarihlendirilen şehrin tahribinin ardından Kaneş kārūm’unu tamamen terk etmişlerdir.

Asurlu tüccarlar Anadolu’ya çoğunlukla kalay getirmişlerdir. Bakırla karıştırılarak tunç yapımında kullanılan kalay, özellikle silah yapımı için tercih edilen ticari bir emtia durumundadır. Ayrıca bakır, gümüş ve altın, maden ticaretinin ve alış-verişin esasını oluşturan diğer kalemleri teşkil etmiştir. Yapılan araştırmalar dokuma ürünlerinin de ticarete önemli bir yerinin bulunduğunu göstermektedir.¹⁸³ Belgeler, yaklaşık 50 çeşit kumaş ve elbisenin Anadolu pazarlarında Asurlu tüccarlar tarafından satışa sunulduğunu göstermektedir.

Asurlu tüccarların tekellerinde bulundurdıkları kumaş ve kalay ticaretinin dışında farklı halklara mensup tüccarlarında Anadolu’daki ticari faaliyetlere kısmen de olsa katıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Asurluların bu hegemonyası Kültepe II. tabaka’daki yangının ardından değişmiş, Ib tabakasındaki bilhassa Kuzey Suriye şehirlerine mensup tüccarların Anadolu’da daha fazla görünmeye başladıkları tespit edilmektedir. Asurlular ticari aktivitelerini çoğunlukla Orta Anadolu olmak üzere, bakır üretiminin yapıldığı Kuzey Anadolu ve Ankara-Konya çizgisinin içinde kalan bölgede gerçekleştirmişler, bu sınırların dışına çok fazla çıkmamışlardır. Elde edilen bilgiler, Asurlu tüccarların kurduğu ticaret ağının batı sınırını oluşturan Wahşušana,

¹⁸³ Özgüç, a.g.m., 1950, s.23-26.

Şalatuwar ve Puruṣhattum'un Asurlular açısından neden önemli birer merkez olduklarını açıklamaktadır. Bu bölgelerden ileriye yani, Ege Kıyılarına belki de daha ötesine bu şehirler sayesinde ulaşıldığı ve bu ticareti de yerel halkın yaptığı tahmin edilmektedir.¹⁸⁴

Ulaşılan tarihi belgelerden, ticaret yollarının açık tutulması ve güvenliğinin temininin, Asur ve Anadolu arasındaki mal ve para akışındaki sürekliliğin sağlanması açısından son derece önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Başta kalay olmak üzere ihtiyaç duyulan malları elde etmenin tek yolu olan bu ticaret için kervanların güvenle seyahat etmesiydi. Bu amaçla şehir kralları da bunu sağlamak için tedbirler almışlar ve Asur'a karşı sorumluluklar üstlenmişlerdi. Ancak, Hurmeli'nin yaptığı gibi ciddi sorunlar ortaya çıktığında da zarara uğramayı göze alarak, topraklarından kervanların geçişini kısıtlayabiliyorlardı. Bu hususu Asurlular'a karşı bir koz olarak kullanmayı tercih ediyorlardı. Anum-Hirbi'nin mektubunda da görüldüğü gibi, aralarında anlaşmazlık yaşayan krallar, düşman ülkeyi ekonomik açıdan zor durumda bırakmak için birbirlerine karşı yol kapatma eylemini de uygulayabiliyorlardı. Tabletlerdeki “ticaret yollarının kapatılması”, “yolun tutulması/kesilmesi” veya “yolun açılması/serbest bırakılması” gibi ifadelerin sıkça geçmesi, bu konunun ticareti ne kadar etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸⁵

Başta Kültepe olmak üzere, Alişar, Boğazköy, Kayalıpınar, Kaman Kalehöyük ve Acemhöyük'te ortaya çıkarılan Eski Asurca çivi yazılı tabletler, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceki Anadolu ve Asur'u pek çok yönden aydınlatan ana kaynaklardır. Gelecekte yapılacak arkeolojik çalışmalar ve ortaya çıkarılacak yeni tabletlerle, Eski Anadolu tarihinin bu müstesna dönemi daha da iyi öğrenilebilecektir.

¹⁸⁴Erol, **a.g.m.**, 2015, s.440.

¹⁸⁵Günbattı, **a.g.e.**, 2014, s.26.

KAYNAKÇA

- AKURGAL Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınları, Ankara, 2005.
- ALBAYRAK İrfan, “Koloni Çağında Yerli Bir Bayan ‘Madawada’”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara, 16-22 Eylül 1996, s. (1-14).
- ALP Sedat, **Hitit Çağında Anadolu**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul 2001.
- Alpman, A., “Hurri Hukukunda ‘İntifa Hakkı’”, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1994, s. 247-252.
- ATEŞ Enver, **Kültepe Kalıntıları ve Kil Tabletler. Anadolu Uygarlıkları ve Sanatı I**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2014.
- BALKAN Kemal, **Kaniş Kârumunun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1955.
- BALKAN Kemal, **Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Waršama’ya Mektubu**, TTK Basımevi, Ankara, 1957.
- BAYDUR, N. **Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En eski çağlardan İ. s. 395 yılına kadar)**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.1519, İstanbul.
- BAYRAM, Sebahattin ve Kuzuoğlu, Remzi, “Çivi Yazılı Belgelere Göre M.Ö. II. Binyıl’da Kahramanmaraş ve Çevresi”, **Antikçağ'da Maraş**, Kahramanmaraş, 17-18 Kasım 2017.
- BAYRAM Sebahattin, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, **DTCFD XXXVI / 1993**, 369.
- BAYRAM Sebahattin, “Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi”, **XI. T.T.Kongresi**, 1994, s. (211-234).
- BARJAMOVİĆ Gojko, A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, Castern Niebuhr Institute Publication 38, Copenhagen, 2011.

- BİLGİÇ Emin, “Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar”, **Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** II, 1943, s.(33-34).
- BİLGİÇ Emin, “Anadolu’nun İlk Tarihî Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu”, **DTCFD**, 1948, 5, s. (489-516).
- BİLGİÇ Emin, “Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisindeki Yeri”, **DTCFD**, Ankara, 1953.
- BİLGİÇ Emin, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Mühim Bir Meselesi”, **V. Türk Tarih Kongresi Raporu**, Ankara, 1960, s. (118-127).
- BİLGİÇ Emin ve GÜNBATTI Cahit, **Ankaraner Kültepe Texte III**, Freiburger altorientalische Studien (FAOS) Beiheft 3, Stuttgart 1995.
- BİLGİÇ Emin ve BAYRAM Sebahattin, **Ankara Kültepe Tabletleri II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- BİTTEL, K. “Hethiter und Proto Hattier”, **Historia** I, 1950, s. (276-284).
- BOTTÉRO Jean, **Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar**, (Çev. M. Emin Özcan ve Ayten Er), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003 Chantre, F. (1898). Mission en Cappadoce, Paris, s. (71).
- ÇEÇEN Salih, “mūtānū in den Kültepe-Texten”, **Archivum Anatolicum** 1, 1995, s. (43-72).
- ÇEÇEN Salih ve HECKER Karl, “ina mātika eblum. Zu einem neuen Text zum Wegerecht”, ed. M. Dietrich ve O. Loretz, **Vom Alten Orient zum Alten Testament-Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85**, (AOAT 240), Münster, 1995, s. (31-41).
- DERCKSEN Jan Gerrit, “The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia”, **PIHANS**, 75, 1996.
- DERCKSEN Jan Gerrit, Old Assyrian Institutions, **Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten**, Leiden, 2004.

DERCKSEN Jan Gerrit ve DONBAZ Veysel, “Merchants in Distress an Old Assyrian Text Mentioning habbātu”, **Jaarbericht Ex Oriente Lux**, 2001, 35-36, s.(103-110).

DONBAZ Veysel, “Kültepe 1-B Katı Tabletlerine Genel Bakış”, **10. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, 1990.

DONBAZ Veysel, “Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets III”, **Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil Orgetorix Forrer**, 2004, s. (271-284).

EROL Hakan, “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, **DTCFD**, 2012, 2, s. (119-130).

EROL Hakan, “Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2015, 38, s. (425-443).

FORLANİNİ Massimo, “Remarques géographiques sur les textes Cappadociens”, **Hethitica**, 1985, 6, s. (45-66).

GARELLİ Paul, **Les Assyriens en Cappadoce**, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris 1963.

GELB Ignace J., **Inscriptions from Alishar and Vicinity**, Oriental Institute Publications 27, Chicago, 1935, s. (10-35).

GÖKÇEK L. Gürkan, “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, **I. Kahramanmaraş Sempozyumu**, Kahramanmaraş, 2004, s. (309-318).

GÖTZE A. “The Linguistic continuity of Anatolia as shown by its proper names”. *Journal of Cuneiform Studies*, 1954, 8, s.(74-81).

GÜL Şerife, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’nun Siyasi Yapısı. The Political Construction of Anatolia During the Assyrian Colonies Period”, **Systematik zur Hethitischen Bibliographie**, 1993, s. (42-49).

GÜNBATTI Cahit, “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, **Ar. An. III**, Ankara, 1997, s. (131-151).

GÜNBATTI Cahit, “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, **AoF** 35/1, 2008, s.(103-132).

GÜNBATTI Cahit, **Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2012.

GÜNBATTI Cahit, **Harsamna Kralı Hurmeli’ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

GÜTERBOCK Hans Gustav, “Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonien und Hethitern bis 1200”, **ZA** 44, 1938, s. (45-149).

GRAYSON Albert K., “Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BCE (to 1115 BCE)”, **The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods**, Volume 1, Toronto, 1987.

HAWKINS J. David, **Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I/2**, New York, 2000.

HAWKINS, J. D., “Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I” “Die Erben des Großreiches I”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Bonn, 2002, s. (409-411).

HAWKINS J. David and WEEDEN Mark, “Kizzuwatna and the Euphrates States: Kummaha, Elbistan, Malatya: Philology”, **Hittite Landscape and Geography**, Leiden-Boston, 2017.

HECKER Karl, KRYSZAT Guido ve MATOUŠ Lubor, **Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität Prag**, Institute of Ancient Near Eastern Studies, Charles University, Prag, 1998.

IMPARATI Fiorella, **Hitit Yasaları**, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, 1992.

KINAL Füzün, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

KIENAST Burkhard, **Die altassyrischen Texte des orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer**, Walter de Gruyter, Berlin, 1960.

- KUZUOĞLU Remzi, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu Kraliçeleri”, **BELLETEN**, 2007, 262, s. (795-809).
- KUZUOĞLU Remzi, “Three Kültepe Texts concerning Rebellions”, **JNES** 70/1, 2011, s. (25-33).
- KUZUOĞLU Remzi, “Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe’den Arkeolojik Örnekler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 2013, 53/2, s. (13-42).
- KUZUOĞLU Remzi, Acemhöyük Buluntuları Işığında Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Aksaray, **Kapadokya Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. (173-200).
- LANDSBERGER, B., “Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend”, **Der alte Orient** XXIV, 1925, 4, s. (2-34).
- LAROCHE Emmanuel, “Fleuve et Ordaile en Asie Mineure Hittite”, **Festschrift Heinrich Otten**, Wiesbaden, 1973.
- LARSEN Mogens Trolle, **The Old Assyrian City-State and Its Colonies**, Akademisk Forlag, Copenhagen, 1976.
- LARSEN Mogens Trolle, “Commercial Networks in the Ancient Near East”, ed. M. Rowlands vd., **Centre and Periphery in the Ancient World**, Cambridge, 1987.
- LEWY, J., “La chronologie de Bithana et d’Anitta de Kussara”, **Revue Hittite et Asianique** III, 1934, 17, s. (1-8).
- LEWY, J., “HUCA: On some Institutions of the Old Assyrian Empire”, **Hebrew Union College Annual**, 1956, 27, s.1-79.
- LEWY, H., “Notes on the political organization of Asia Minor at the time of the Old Assyrian Texts”, **Orientalia**, 1964, 33, s. (181-198).
- LEWY, H. “Anatolia in the Old Assyrian Period”, **The Cambridge Ancient History**, rev. ed. I ve II, 1965, s. (1-27).

- LUCKENBILL Daniel David, **Ancient Records of Assyria and Babylonia 1-2**, Miscellaneous Publications, New York, 1927.
- MARIN Juan Antonio Belmonte, **Die Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt. V. Chr.**, Wiesbaden, 2001.
- MELLAART James, “Second Millennium Pottery from the Konya Plain and neighbourhood”, **Belleten**, 1958, 87, s. (311-345).
- MICHEL Cécile, Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals and the Results of the Excavations at Aššur, Kültepe/Kaniš, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy, Nederlands Instituut voor het Nabije, Nederlands 2003. Michel, C. (2009). “The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives”, CSMS Journal – Vol. 3, s. (71-82).
- NASHEF Khaled, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes IV**, Wiesbaden, 1991.
- ORLIN L. Lawrence, **Assyrian Colonies in Cappadocia**, Paris 1970.
- ÖZ Esmâ, **Kültepe Tabletleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- ÖZ Esmâ, **Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’nun Etnik ve Sosyal Yapısı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- ÖZGÜÇ Nimet, **Acemhöyük-Buruşhaddum I, Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- ÖZGÜÇ Tahsin, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu**, Türk Tarihi Kurumu Yayınevi, Ankara, 1950.
- ÖZGÜÇ Tahsin, **Belleten** XVII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.
- ÖZGÜÇ Tahsin, “Kültepe – Kanisch. Mittelpunkt der assyrischen Handelskolonien in Anatolien”, Kunst und Kultur der Hethiter, Darmstadt, 1961, s.(45-52).
- ÖZGÜÇ Tahsin, “The Art and Architecture of Ancient Kanish”, **Anatolia** VIII, Ankara, 1964, s. (27-48).

ÖZGÜÇ Tahsin, **Kültepe, Kaniş/Neša**, İstanbul, 2005.

REIMSCHEIDER Kaspar K., “Prison and Punishment in Early Anatolia”, **JESHO**, 1977.

REYHAN Esmâ, “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, **Akademik Bakış**, 2009, 4, s. (157-174).

ŞAHİN Hasan Ali, “Koloni Çağı’nda (MÖ 2000-1750) Anadolu’da Bulunan Asurlu Görevliler”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2002, 1(12), s. (69-88).

ŞAHİN Hasan Ali, “Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1775-1725)”, **Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi**, Kayseri, 2004.

ŞAHOĞLU Vasıf, “The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age”, **Oxford Journal of Archaeology**, 2005, 4, s. (339-361).

TEZCAN Burhan, “Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler”, **Belleten**, 1958, 88, s. (517-526).

ÜNAL Ahmet, “Hitit Kenti Ankuwa’nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, **Belleten**, 2, 1981.

ÜNAL Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu I**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

WILHELM, G., *The Hurrians*, 1998, Almandan İngilizceye çeviren D. L. Stein, Warminster.

WILHELM, G., “Hitit İmparatorluğu’nun Dilleri” “Die Sprachen des Hettiterreiches”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Bonn, 2002, s. (403-405).

VEENHOF Klaas R., *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden, 1972.

VEENHOF Klaas R., **The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and Its Chronological Implications**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

- VEENHOF Klaas R., “Trade and Politics in Ancient Asur. Balancing of Public, Colonial and Entrepreneurial Interest”, (Ed. C. Zaccagnini), **Mercante E Politica Nel Mond Antico**, (Saggi di storia antica 21), Roma, 2003.
- VEENHOF Klaas R., “Some Displaced Tablets from Kārum Kanesh (Kültepe), (kt 86/k 48, kt 86/k 204 and kt 91/k 539)”, **Altorientalische Forschungen**, 2008.
- VEENHOF Klaas R., “Ancient Assur: The City, its Traders, and its Commercial Network”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 2010, 53, s. (39-82).
- VEENHOF Klaas R., **Kültepe Tabletleri VIII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- VEENHOF Klaas R. ve Eidem Jesper, **Meopotamia: The Old Assyrian Period**, Academic Press, Fribourg, Switzerland, 2008.

EKLER

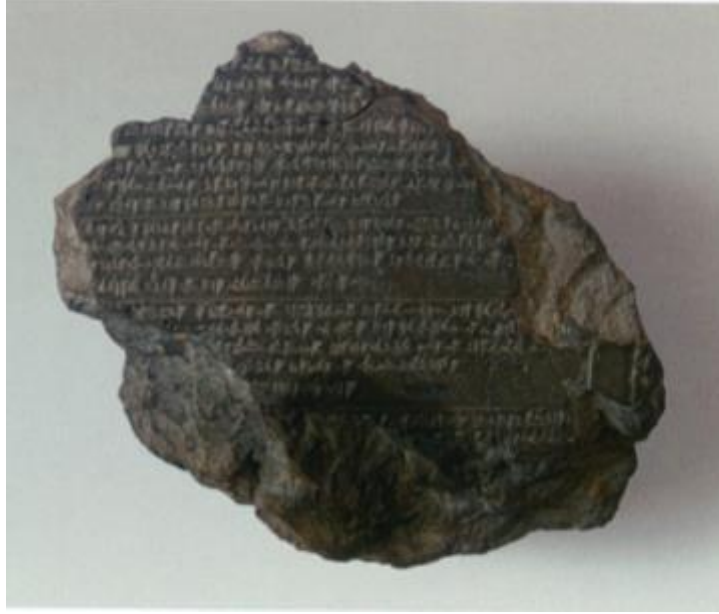
Resim 1. Kültepe’de ortaya çıkarılan Eski Asurca çivi yazılı bir tablet

Resim 2. Kültepe’de höyük ve karum bölgesi

Resim 3. Kültepe’de ortaya çıkarılan Anitta’nın mızrak ucu

Resim 4. Anitta Metni

Resim 5. Warşama Sarayı

Resim 6. Kaneş Karumu

Resim 7. Karum alanı

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA6 ☐ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası